

FATİH, ŞAİR AVNİ
ABDÜLKADİR KARAHAN

Askerlik mesleğinden sonra münevver Osmanlı Türklerinin fazlaca rağbet gösterdiği meşgalelerden bir ehemmiyetlisi «şairlik» olmuştur. Kütüphanelerimizi süsleyen yüzlerce divan, mesnevî, külliyat, nazire mecmuası, manzum risale, yirmiyi aşan şuara tezkiresini dolduran binlerce şair, bibliyografik ve biyografik mahiyet taşıyan umumî eserlere renk veren takım takım sanatkar, bazı yerli tarihî kaynaklarda hemen her padişahın devri sonunda bahis mevzuu edilen bir çok kalem erbabı... hep, hep bu gerçeğin açık delillerinden ibarettir.

Bu heves devlet reislerinde daha az değildir. Hatta sultanlardaki bu temayül kendi hükümlerlik çağlarında şiir ve edebiyat gelişmesinin bazan neticesi, bazan da sebebi gibi gözükmetedir.

İlk Osmanlı hükümleri Osman'ın (1299—1326) nazman ifade iktidarında olduğu ve ona nisbet edilen parça uydurma bir rivayetin devamı telâkki edilse bile, II. Murat'tan (1421—1451) itibaren V. Mehmed Reşad'a (1909—1918) kadar — beş asır müddetle (1421—1918) — tahta oturan otuz padişaktan on sekizinin, yani tam yüzde altmışının şiir yazdığı mevsuk ve malûmdur. Bunlar arasında I. Selim (1512—1520) gibi farsça, Kanunî Süleyman (Muhibbi, 1520—1566) gibi türkçe divanları haklı şöhret kazanmış bulunanların mevcudiyetini Osman oğulları ailesindeki şiir ve sanat ananesinin parlak bir tezahürü olarak kabul etmek lâzım gelir. Bu zincirin ilk altın halkasını İstanbul fatihi, Gazi II. Mehmed'in (Avnî, 1451—1481) şiirleri teşkil eder.

Askerî ve siyasî emsalsiz faaliyetlerinde olduğu nisbette ilim ve sanata bağlılık hususlarında da imrendirici kudreti asırlar üstünden aşip parıl parıl ışıkları ile bize ulaşan bu büyük şahsiyetin sanatkar hüviyeti ve şiirleri hakkındaki bu çalışmamız Fethin 500. yıldönümü ertesinde şükran borcumuzu ifade dileğinden, Fatih ve onun mübarek fethi ile alâkalı yeni neşriyatta mevzuun bu cephesine ya temas edilmemesi veya beylik sözlerle yetinilmesi hasebiyle duyulan ıstırapı hafifletme arzusundan başka bir maksat taşımaz. Bu itibarla noksanlarımız niyetimizin güzelliğine bağışlanır ümidindeyiz.

Giriş

FATİH'İN METİNLERİNE DAİR

Avnî mahlâsını kullanan Fatih'in bütün şiirleri henüz ele geçmemiştir.¹ Bugün için Fatih'in şiir metinleri bakımından bilinen ve bir divançe denebilecek olan biricik nusha, umumiyetle, yalnız gazellerden mürekkep bulunan Ali Emiri yazmasıdır² ki bunu Emiri merhum kendi hattı ile ayrıca iki defa kopyâ da etmiş³ ve ilim âleminde evvelâ yine kendisi tanıtmıştır.⁴

Fatih'in metinlerine ayrıca nazire mecmuaları⁵ ile şiir mecmualarında ve şüara tezkireleri⁶ ile tarihlerde⁷ de tesadüf edilir. Ancak bunlar kemiyet itibarı ile kâbarık bir yekûna balığ olmazlar.

Fatih'in bir kısım şiirlerini neşir sahasına ilk defa derli topluca koyan G. Jacob'dur.⁸ Onun Upsala Üniversitesi kütüphanesindeki bir yazma mecmuadan esasını alıp bazı tezkire ve tarihlerden de istifade etmek sureti ile⁹ bastırıldığı 21 parça,¹⁰ «Divan-ı Avnî» unvanını taşımış olmasına rağmen, ufak çapta bir gazeliyat olmanın hududunu aşmaz.

Son on yıl içinde şair Hakanın şiirlerinin — 500. Fetih yılı eşğinde ve o münasebetle — biri popüler, öteki nisbeten ilmi usulle

¹ Âşık Çelebi'nin «Mükemmel gazeller ve müretteb kaşîde ve kıt'alar demişlerdür.. Müretteb divanı meşhûrdur» (*Meşâ'irü 's-şu'arâ*, Üniversite ktb., T. Y. 4201, 22a) kaydı; İsmail Ayvansarayî'nin «.. kaşâ'idi ve muqatta'ât ve gazeliyâti cem' ve tertib olunmuşdur» (*Hadîkatü 'l-cevâmi'*, I. c., İstanbul 1281, 11. s.) ikazı şairimizin nisyan köşelerinde daha bir hayli meçhul parçalarının bulunduğuna delildir.

² *Divân-ı Sultân Mehmed rahimahu 'llâh*, Ali Emiri (Millet) ktb., manzum eserler, eski nr. 305/ yeni nr. 608, talik hat ile, tezhipli, 47 s., müstensih ve istinsah tarihi belli değil, 210 × 135 (138 × 75) mm, her sahife ortalama 11 satır; üçü eksik 68 gazel, 1 muhammes-i mütেকerrir 1 kıta ve 1 mısra ile bunun nazirelerini, yani 71 parça şiiri muhtevidir.

³ Adı geçen ktb., manzum eserler, nr. 530 ve 531 bk.

⁴ *Cevâhirü 'l-mülûk*, mukaddeme, İstanbul 1319, 43. s., Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası, 3., 4. ve 6. sayı (1934), 49, 73, 109 v. dd. ve daha başka sayılar ile krş.

⁵ Söz gelimi: Eğridirli Racı Kemal, *Câmî'ü 'n-nezâ'ir*, Beyazıt ktb. 5782; Edirneli Nazmî, *Mecma'ü 'n-nezâ'ir*, Nuruosmaniye ktb. 4915; 4222 v.s. bk.

⁶ Az aşağıda «Kaynakların tenkidi 1» bahsi ile krş.

⁷ A. y. 2 ile krş.

⁸ *Der Divan Sultan Mehmeds des Zweiten*, Berlin 1904.

⁹ Sehi, Lâtifi, Hasan Çelebi tezkireleri ile Atâ tarihinden.

¹⁰ 15 parça adı geçen Upsala mecmuasından, 6 parça da tezkireler ve Atâ tarihinden alınmadır.

hazırlanmış olan iki basımı yapılmış bulunmaktadır. Saffet Sıtkı [Bilmen]'in hazırladığı *Fatih divanı*¹ Millet kütüphanesi yazmasına — daha doğrusu bu yazmadan Emiri'nin yaptığı kopyalara — dayanmaktadır. Kitaptaki 77 parçadan 6 tanesi de, başka yerlerden nakledilmiştir.² Kemal Edip Ünsel [Kürkçüoğlu]'nun hazırladığı *Fatih'in şiirleri*³ ise, daha dolgun ve sıhhatlidir. Kemal Edip, Emiri nüshasını aynen almış, Jacob basımında bulunduğu halde adı geçen yazmada olmayan şiirlerden 6 parça ile başkaca çeşitli yerlerden de — ki bunlar arasında Fatih'in oldukları şüpheli olanlar da yok değildir⁴ — 10 parça daha eklemek suretiyle şiir sayısını 87'ye iblâğa muvaffak olmuştur.⁵

Transkripsiyonlu olan bu neşrin aynı zamanda esas nüshanın faksimilesini de ihtiva etmesi onu mevcutların oldukça iyi şekilde istifadeye elverişli olanı haline getirmiştir. Bu bakımdan tetkiklerimizde, aslı yazmadan sonra ve onunla birlikte — transkripsiyon sistemimizde arada ufak tefek farklar bulunmakla beraber — bu basım esas tutulmuştur.

KAYNAKLARIN TENKİDİ

1. Şairler tezkireleri

İlk yazılanlardan başlayıp XVII. yüzyıl ortalarına kadar gelen belli başlı Osmanlı şairler tezkirelerinde Fatih'in (Avni) edebi hüviyetine az veya çok temas edilmektedir.

Sehi Bey tezkiresinde (*Heşt behişt*, yazılışı 945/1538) Sultan Mehmed Han hakkındaki kayıtlar⁶ onu takip eden tezkireciler için Fa-

¹ Türk Klasikleri Serisi : 5, İstanbul 1944.

² 44 numaralı üç beyit Aşık Çelebi, Hasan Çelebi ve Rıyazi tezkirelerinden alınmıştır; 64. gazel Edirneli Nazmi'nin ve 68. gazel de Hacı Kemal'in nazire mecmualarındandır; 73. parçanın ilk iki beyti Aşık Çelebi'den, son beyti ise Atâ tarihinden nakildir. 75 numaralı beyit Rıza tezkiresi ve 76 numaralı beyit de Lâtîfi ve Hasan Çelebi tezkirelerindedir.

³ Türk Tarih Kurumu Yayınlarından XI. seri 1, Ankara 1946.

⁴ 85 numarada *Cevâhirü'l-mülük*'a istinaden Fatih'in olarak kaydedilen bir-cik arapça beytin gerçekten onun olup olmadığı şüphelidir. *Şakayık* tercümesinde gözümüze ilişen bu beyit ve etrafındaki ifade şüphede haklı olduğumuzu göstermektedir (*Şekâ'ik*, İstanbul 1269, Fatih devri ülema ve meşayih tabakasına giriş kısmı, 134. s. ile krs.). Böyle başka beyitler de vardır.

⁵ Bu 10 parçadan ikisi *Meşâ'irü's-su'arâ*'dan, biri Atâ tarihinden, biri *Osmanlı müellifleri*'nden, ikisi *Yeni Osmanlı tarihi*'nden, biri Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuasından, biri *Cevâhirü'l-mülük*'tan ve ikisi de Saffet Sıtkı basımından alınmıştır.

⁶ *Tezkire-i Sehi*, İstanbul 1925, 12—13. s. Yazmaları: Ali Emiri (Millet) ktb. 768; Üniversite ktb., T. Y. 733, 2540 ve 3732.

tihi'n karakteri, ilim ve sanat sevgisi, ve hassatan şiiri ve şairliği bakımından âdeta bir temel hizmetini görmüştür.

Lâtîfî tezkiresinde (yazılışı 953/1546) bu madde¹ *Heşt behişt*'in plâni benimsenerek, yalnız misaller kısmen değiştirilmek ve zenginleştirilmek suretiyle verilmiştir, denebilir.

Aşık Çelebi tezkiresi (*Meşâ'irü 'ş-şu'arâ*, yazılışı 974/1566), daha öncekilerin bilgilerinden istifade etmekle beraber, Sultan Mehmed'in vezirlerinin de şiirle meşguliyetini ve adlarını belirtmekte, mükemmel gazellerden başka kaside ve kıtalar da yazdığını ve divanının meşhur olduğunu açıklamaktadır.²

Hasan Çelebi tezkiresi (Kınalızade, yazılışı 994/1586) Fatih Sultan Mehmet hakkındaki görüşünü umumiyetle kendinden öncekilere borçlu gözüktür.³ Eskiden bilinenleri daha mübalâgalı ve daha orta malı sözlerle bir başka kılık altında tekrarlanmış görüyoruz. Madenin mevzuumuzla asıl ilgili tarafı gevşektir.

Beyanî tezkiresinde (yazılışı 1000/1592 etrafında) Ebü'l-fütuhât ve 'l-meğâzi'nin edebî hüviyetini yeni delillerle aydınlatacak bir şeye tesadüf edilmez.⁴

Rıyazî tezkiresinde (*Rıyâzû 'ş-şu'arâ*, yazılışı 1018/1609) evvelkilere ilâve edilmiş yeni bir fikir ve vesika aramak boşuna zahmet olur. Eskilerin bir hulâsası mahiyetinde olan kayıtları bir iki beyit takip eder ki bunlar da daha eski tezkirelerde mevcuttur.⁵

Tezkireler içinde Ebü'l-feth Sultan Mehmed Han'dan son defa bahseden *Tezkire-i Rızâ*'dır. Ancak buradaki basit bir kaç satırda da şairimizin sanat hüviyetine dair mutalâa yoktur.⁶ Şu kadar var ki :

¹ *Tezkire-i Latîfî*, İstanbul 1314, 61-63. s. Yazmaları için Dr. Abdülkadir Karahan, *Fuzulî-Muhitti, hayatı ve şahsiyeti*, İstanbul 1949, 221. s., *İstanbul kitaplıkları tarih coğrafya yazmaları katalogları*, 7. fasıkül, İstanbul 1947, 597. s. v. dd. bk.

² *Meşâ'irü 'ş-şu'arâ*, Üniversite ktb., T. Y. 4201, 21b-22a; öteki yazmalar için Karahan, *Fuzulî*, 228. s. ve *Katalog*, 579. s. bk.

³ Kınalızade, *Tezkire*, Üniversite ktb., T. Y. 516; öteki yazmalar için Karahan, *Fuzulî*, 231. s. ve *Katalog*, 588. s. v. dd. bk.

⁴ *Tezkire-i şu'arâ-i Beyânî*, Üniversite ktb., T. Y. 2568, 4a; ikinci yazması Ali Emlri (Millet) ktb. 757. Bu tezkireye alınan dört beyitten ilki, Aşık Çelebi ve Hasan Çelebi'de, üçüncü Şehî'de, dördüncü de Lâtîfî'de vardır. İkinci beyit ise, Lâtîfî'nin II. Bayezid'e atfen kaydettiği bir şiirde göze çarpmaktadır ki kimin yapıldığını tesbit zordur.

⁵ *Rıyâzû 'ş-şu'arâ*, Üniversite ktb., T. Y. 761, 5a; 498, 13a; diğer yazmalar için Karahan, *Fuzulî*, 247. s., *Katalog*, 605. s. v. dd. bk.

⁶ *Tezkire-i Rızâ*, İstanbul 1316, 5. s., yazmalar için *Katalog*, 617. s. v. dd. bk.

iktibas edilen iki beyitten birine¹ ilk defa burada tesadüf edilmektedir. Bu da Fatih'in şiir repertuarının zenginliğini düşünmek bakımından bir mana ifade edebilir.

2 Tarihler ve biyografik eserler

Umumiyetle Fatih'in askerî ve siyasî hayatını ve bir dereceye kadar da ilim ve sanat koruyuculuğunu esas alan tarihî kaynaklarda sınırları çizdiğimiz şair Fatih'ten izler bulmak güçtür. Bunların bir kısmından, münasebet düştükçe, faydalanmak mümkündür. Bu itibarla burada bir hatırlama ile iktifa edilecektir:

Fatih devri adamlarından Dursun Beyin *Tarih-i Ebü'l-feth*'inden² başlayarak İdris-i Bitlisi'nin (öl. 927/1521) *Heşt behişt*'ine,³ Kemal Paşazade'nin (öl. 940/1534) *Tarih-i âl-i Osmân*'ına⁴ kadar Fatih'e yakın devirlerin bir kısım tarihî kaynaklarında II. Sultan Mehmed'in şairliği değil, fakat ilim ve şiir erbabına ihsan ve iltifatı hakkında kayıtlar bulunur.

Âli de, *Künhü'l-ahbâr*'da (yazılışı 1005/1596 etrafında) başka padişah devirleri için yaptığı gibi, Fatih'e ayırdığı bölümün sonunda o devrin belli başlı şairlerinden 31 tanesi üzerinde ayrı ayrı durmaktadır.⁵ *Tacü't-tevârih*⁶ ve Solakzade tarihi⁷ gibi malûm kaynaklarda şair Avnî ile pek karşılaşılmaz. Fakat kahraman ve diplomat Fatih ile birlikte maarifperver (*mecâne*) Sultan Mehmed'e tesadüf edilir. Bununla beraber bunların bu husustaki bilgilerinden çoğu, çoğu zaman, kendilerinden öncekilerden nakildir.⁸ Yalnız *Hadîkatü'l-cevâmi*⁹ ile Atâ tarihinin¹⁰ Fatih'in şiirlerinden seçilmiş parçalar bakımından burada ayrıca zikredilmesi uygun düşer.

Biyografik eserlerden de meselâ *Şekâ'ik* tercümesinde¹¹ Fatih devri

¹ Selâmet bâğına 'işret için başdum kâdem cânâ
Medîd olmadı zevkâm 'akâbet vaqt-i hazân oldu

² *Tarih-i Ebü'l-feth* İstanbul 1320 (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası İlavesi).

³ *Heşt behişt*, Nuru Osmaniye ktb., farsça yazma, 3082; tercümesi (trc. Abdülbaki Sadî), Hâmiydiye (Murad Molla) ktb. 938.

⁴ *Tarih-i âl-i Osmân*, VII. cüz. Fatih ktb. 4205

⁵ *Künhü'l-ahbâr*, basılmamış kısım, Üniversite ktb. T. Y. 1909, 131-135. var.; aynı ktb. 2277 ve 5961.

⁶ *Tacü't-tevârih*, I. c., İstanbul 1279, Fatih bahsi, 408. s. v. dd.

⁷ Solakzade, *Tarih*, İstanbul 1298, Fatih bahsi, 169. s. v. dd.

⁸ Meselâ Solakzade'nin «Sultân Mehmed Hân'ın cümleye teferrüd ve 'ulênâ¹² ve şu'arâ'yî cem' etmedeki te'kayyüdleri» ne dair verdiği bilgi, İdris-i Bitlisi'nin *Heşt behişt*'inden tercümedir.

⁹ Ayvansaraylı İsmail, *Hadîkatü'l-cevâmi*, I. c., İstanbul 1281, 11. s.

¹⁰ *Tarih-i Atâ*, IV. c., İstanbul 1298, 9-10. s.

¹¹ *Tercüme-i Şekâ'ik* (trc. Mevdî), İstanbul 1269.

müderris, kadı ve şeyhleri uzun boylu bahse mevzu olduğu halde¹ Fatih'ten pek kısaca söz açılmıştır. Bu arada sonraları kendisine mal edilen arapça beytin, ölüm döşeginde lisanına cari olduğuna işarette bulunulmuştur.²

BİBLİYOGRAFİK İÇMAL

1. Fatih'in sanatkâr hüviyeti ve şiirleri, edebî yenileşmemiz başlayalı beri de, ne bizde, ne yabancı ülkelerde ciddi bir araştırma mevzuu olmuştur. Ziya Paşa'nın *Harabat*'ına alınan iki beyit³ bir şey ifade etmez. Namık Kemal'in *Evrak-ı perişan*'ındaki⁴ şairliği ile alâkalı sözler de yeni bir şey öğretmez.

Yarım asır önce, eserinin «Fatih ve maiyeti» faslında, şair Avni divanının meydanda bulunmadığına işaret etmekle beraber, tezkirelerdeki kayıt ve örneklerle dayanıp onun şairliğine bir değer biçen, Sehi ve Lâfifi'den üç de parça nakl ve tercüme eden E. J. W. Gibb,⁵ devrine göre, bu bapta da dikkati çeker. G. Jacob'un adı geçen «Sultan II. Mehmet divanı» neşrine eklediği mukaddeme-tetkik kısmı ile sözlük,⁶ yalnız parçaların içinden alındığı yazmayı tanıtma ve bazı kelime ve tabirlerin açıklanışı itibarı ile değil, aynı zamanda naşirin çalışma usulü, istifade ettiği kaynaklar, eski edebiyatımıza dair beslediği umumî fikirler ve nihayet Fatih'in sanatkâr şahsiyeti bakımından da — kusurlu olmakla beraber — üzerinde durulmağa değer.

Bu konudaki yazılara, Ali Emiri nushası ortaya çıkarılıp tetkik ve neşredilinceye kadar, doğrudan doğruya veyâ bilvesile kaynaklık hizmetini gören, şüara tezkirelerinin kayıtları ile Jacob'un açıklamaları olmuştur. Bu itibarla edebiyat ve fikir tarihi müdekkiklerimizden meselâ Faik Reşat'ta,⁷ Şehabeddin Süleyman'da,⁸ Bursalı Tahir'de,⁹

¹ 134—288. s.

² 134. s; bu beyti Ali Emiri *Cevâhirü'l-mülük*'ta (mukaddeme) Fatih'e mal etmiş, Kemal Edip de oradan iktibas etmiştir (*Fatih'in şiirleri*, 82. s.).

³ *Harabat*, II. c., İstanbul 129, 136, 166. s.

⁴ *Evrak-ı perişan*, İstanbul 1310, 146. s. v. dd.

⁵ *A History of Ottoman Poetry*, II. c., Londra 1902, 22. s. v. dd. (hassaten 28. sahifeden itibaren), IV. c., 1909, 49—50. s.

⁶ *Der. Divan Sultan Mehmeds des Zweiten*, Berlin 1904 (18 s. tetkik, 13 s. sözlük, 18 s. metin).

⁷ *Tarih-i edebiyât-ı Osmaniye*, I. cüz., İstanbul 1327, 120. s. v. dd.; *Yeni Osmanlı tarih-i edebiyati*, 196. s.

⁸ *Tarih-i edebiyât-ı Osmaniye*, İstanbul 1328, 44. s.

⁹ *Osmanlı müellifleri*, I. c., İstanbul 1333, 355—357. s.

hatta Fuat Köprülü'de¹ Fatih'in edebî şahsiyetini etraflıca tahlil edilmiş görmek mümkün olmadığı gibi, yeni ve metne müstenit bir mütalâaya da rastlamak kolay değildir. Öyle ki birbirinden alınma bazı yanlışlar da tekrar edilmiş ve bu yüzden şiddetli itirazlar vaki olmuştur.²

Basmadjian'ın³ eseri gibi garpta basılmış, bizim edebiyatımızla ilgili uydurma denemelerde de kayde değer bir şey yoktur.

Abdülhak Adnan Adıvar'ın *Osmanlı Türklerinde ilim monografisi*,⁴ Fatih'in sanatı ve sanatkârlığı değil, fakat dinî ve felsefî şahsiyetiyle devrin fikir hüviyeti bakımından mühim ve mevzuumuzu bir iki noktada beslemeğe elverişli bir kitap olmak itibarı ile burada kaydedilmek icap eder.

A. Navarian'ın «Şair sultanlar»⁵ gibi eserlere ise bir değer atfedilemeyeceği şüphesizdir.

*

Fatih'in sanat cephesi probleminde, metot kusurları ve eksikleriyle beraber, son yıllarda hazırlanan iki çalışmaya ayrıca temas edilmelidir :

Sıtkı Bilmen'in *Fatih—Edebî şahsiyeti ve şiirleri*⁶ tezi, bibliyografyada gösterilen ihmal ve usulsüzlük bir tarafa, bazı bölümler arasında irtibatı yeter derecede sağlayamamak ve hükümlerde acele hareketten sakınılmamak gibi kusurlarla zedelenmiş olmakla beraber, kendi sahasında istifadeye lâyık bir lisans çalışmasıdır.

Kemal Edib'in *Fatih'in şiirleri* eserine yazdığı başlangıçta⁷ mevzu arasına haylıca dağılmış gözükmetedir; Jacob'a — haksız olmamakla beraber — lüzumsuz derecede yüklenilmiştir, ama yine de Fatih'in şiir tekniği, dili ve üslûbu hakkında oldukça isabetli, edebî şahsiyetine dair sathî, fakat sıhhatli mütalâalar yürütülmüştür.

¹ *Fatih devrinde edebî hayat*: Yeni Mecmua II (1918), 389—391 (bu makale ayrıca günlük gazetelerde de çıkmıştır).

² Meselâ Köprülü'nün adı geçen makalesinde, kaynak gösterilmeden, Faik Reşad'ın Almanya'da basılan diyan hakkındaki bazı yanlışları nakledilmiştir ki bu makale Ali Emiri'nin kırıcı tenkidlerine hedef olmuştur (Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası 4., 6. sayı [1334] ile kırs.; ayrıca Kemal Edip Ünsel, *Fatih'in şiirleri*, 4. s. v. dd. bk.).

³ *Essai sur l'histoire de la littérature ottomane*, Paris 1910, 31. s.

⁴ *La science chez les Turcs Ottomans*, Paris 1939, 21. s. v. d.; 43. s. v. dd.; *Osmanlı Türklerinde ilim*, İstanbul 1943, 17—43. s.

⁵ *Les sultans poètes*, Paris 1936, 11. s. v. dd.

⁶ 1945 türkoloji mezuniyet tezi, Üniversite ktb., tezler 992.

⁷ Ankara 1946, 3—30. s.

2. İstanbul'un 500. fetih yıldönümüne rastlayan şu sıralarda — bu tarih ârifesinde veya bugünlerde — neşredilen onlarca kitap, broşür, dergi v. s. arasında gerçekten değerli, ihatalı ve metotlu monografilere kavuşmak nasibinden, maalesef, memleket mahrum kalmışa benziyor. Hele bunlar içinde Fatih'in şair hüviyetini — ihtisaslarından kurtulup orta malı sözlerin hududu ötesinde — ilmî usullerle tetkik etmek ve bir neticeye bağlamak zahmetine girenlerin bulunduğunu iddia etmek ise boşuna olacaktır.

Görünüşte zengin, fakat çoğunlukla perişan bir karakter taşıyan bu neşriyatı şöylece beş grupta toplamak mümkündür:

a. Umumî manası ile Fatih ve İstanbul.¹

b. Fatih ve Fatih devrinde güzel sanatlar, edebî, ilmî ve teknik hayat.²

c. Fatih ve İstanbul mevzuunda roman, piyes, şiir, fıkra v.s.³

¹ Söz gelimi: A. Tayyar Çulha, *Fatih*, 1953; Hasan Cemil Çambel, *İstanbulun fethi*, İstanbul (Faydalı Kitap, sayı 1); Feridun Dirimtekin, *İstanbulun fethi*, İstanbul 1949; Hakem Belen, *Fatih ve İstanbulun fethi*, İstanbul 1953 (Millî Eğitim Vekâleti); Nezihe Araz, *Mehmed bin Murad Han*, İstanbul 1953; Reşad Ekrem Koça, *Fatih Sultan Mehmed*, İstanbul 1953; Selâhattin Güngör, *Fatih'in büyük zaferleri*; Selâhattin Tansel, *Osmanlı kaynaklarına göre Fatih Sultan Mehmedin siyasi ve askeri faaliyeti* (sahasında nisbeten iyi tetkikler arasına girebilir), Türk Tarih Kurumu Yayınları, XI seri 4, Ankara 1953; Ziya Şakir, *Fatih Sultan Mehmed* (gençliği, cülûsu, harpleri, askeri dehası, umumî ve hususî hayatı, kanunları), İstanbul 1953.

² İsmail Hikmet Ertaylan, *Külliyât-ı Divân-ı Mevlânâ Hâmidî*, İstanbul 1949; aynı nasır, *Külliyât-ı Divân-ı Kabülî*, İstanbul 1948; aynı nasır, *Cem Sultan*, İstanbul 1951; a. ml., *Fatih ve fütûhatı*, İstanbul 1953; a. ml., *Adilşâhiler*, İstanbul 1953; Münir Memduh Tağanç, *Fatih ve güzel sanatlar*, İstanbul 1953; Naşit Baylaş, *Fatih Sultan Mehmed devrinde* (telif, tercüme ve istinsah edilen) *tıbbî eserler ile ilaçlar*, İstanbul 1953; Saadi Nazım Nirven, *İstanbulda Fatih II. Mehmed devrinde Türk su medeniyeti*, İstanbul 1953; Süheyl Ünver, *Fatih'in Cihannümâ Kasrı*, İstanbul 1953; a. ml., *İlim ve sanat tarihimizde Fatih Sultan Mehmed*, İstanbul 1953; a. ml., *Resam Levni, Fatih Sultan Mehmed ve babası ile oğlu*, İstanbul 1953 (aynı müellifin bu gruba girebilecek daha bir çok neşriyatı için *İstanbul Üniversitesinin 500. yılı vesilesile Fatih devri neşriyatımız ve teşhir olunan eserlerin kataloğu*, İstanbul 1953 bk.).

³ Arif Hikmet Par, *İstanbulun fethi destanı* (şiiirler), İstanbul 1953; A. Ferhan Oğuzkan, *İstanbul şiiirleri antolojisi*, İstanbul 1953; E. Behran Şapolyo, *Fatih İstanbul kapılarında* (tarihi roman), İstanbul 1953; Burhan Özsaraçoğlu, *İstanbul fatihi II. Sultan Mehmed hayatı* (manzum), İstanbul 1953; Evliyaoğlu Gökhan, *Kostantiniyye Kızıl Elması* (manzum bir İstanbul fetihnamesi), İstanbul 1953; Faik Türkmen, *Fatih'in zaferi* (millî roman), İstanbul 1953; Feyzi Halıcı, *İstanbul ve fetih şiiirleri antolojisi* 1953; İbrahim Yağcı — Şinasi Okur, *Fatih* (trajedi, 10 perde), İstanbul 1953; İsmet Zeki Eyüboğlu, *Destanlar içinde Fatih* (İstanbul'un fethi hakkında şiiirler), İstanbul 1953; Murad Urâz, *İstanbul için şiiirler*, İstanbul 1953; Nazım Karşunlu, *Fatih* (tarihi piyes, 5 perde), İstanbul 1953; Sırrı Uzun Hasanoglu, *Fatih devrinde adalet* (piyes, 4 perde), 1953; Süheyl Ünver, *Fatih devri fıkraları*, İstanbul (Faydalı Kitap, sayı 1); Yusuf Ahıska, *İstanbulun destanı* (şiiirler), İstanbul 1953.

- d. Fetih yıl dönümü vesilesiyle açılan sergi katalogları v.s.¹
 e. İstanbul Fethi Derneği yayınları.²

Bunlardan başka Fetih günlerinde — hemen istisnasız her çeşit — dergi ve gazetede adım başına tesadüf edilen yüzlerce makale, şiir, deneme, toplanma ve saireye burada işaret dahi mevzuumuzun plânı, kadrosu dışında kalır.

Fatih'in edebî hüviyeti

FATİH'İN SANATI

Eski Türk edebiyatında, daha XIV. asırdan başlayarak, gerek şekil ve gerekse muhteva klâsik bir mahiyet almış olduğundan, bir sanatkarın şahsiyetini tahlil ederken, onun — eğer varsa — orijinal cephesine nüfuz çok müşküldür. Hatta çoğu zaman da mümkün olmaz. Kullanılan vezin ve nazım şekilleri — pek az farklarla — aynıdır. Mevzular aşağı yukarı muayyendir. Mefhumlar ve mazmunlar değişik değildir. Kıssalar, efsaneler aynı kaynaklardan gelir. Fikir ve felsefenin hudutları hemen hemen çizilmiştir. Tabiata, hayata ba-

¹ İstanbul kütüphanelerinde Fatih'in hususî kütüphanesine ve Fatih çağı müelliflerine ait eserler, İstanbul 1953 (İstanbul Üniversitesi Yayınlarından nr. 549); 500. kuruluş yılında İstanbul Üniversitesi I, Tıp Tarihi Enstitüsü sergisi, İstanbul 1953 (İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü 50, [İ. Ü. 548]) v. s.

² Hemen cümlesi yukarıki tasnifin ilk dört grupundan birine ithal edilebilecek hüviyette olan ve bu etüdün provalarının tasnihi sıralarında yayımlanan İstanbul Fethi Derneği'nin neşriyatında bu mevzudaki görüşümüzü değiştirecek esaslı her hangi noktaya tesadüf edilmiş değildir. Haylice dağınık gözükken ve kriteriyumu belli olmayan bu yayınlarda görebildiklerimizi, şirdilik Fatih ve Fetih için kurulmuş mühim bir derneğin çalışmalarını göstermesi ve belki de ileride bir bütün teşkil edebilecek çeşitli meyvaların ilk mahsulleri olması bakımından, burada ve bir arada yalnız kayıtlı iktifa edeceğiz :

İsmail Hâmi Danişmend, *Fatih'in hayatı ve Fatih takvimi I*, İstanbul 1953; a. mll., *İstanbul fethinin medenî kıymeti* (ayrıca fransızca ve İngilizce tercümeleri de basılmıştır), No. 15, İstanbul 1953; Süheyl Ünver, *İstanbul'da sahabe kabirleri*, No. 4, İstanbul 195 ; a. mll., *Fatih aşhânesi tevzinâmesi*, No. 7, İstanbul 195 ; a. mll., *İstanbul kal'alarının tarihi ibâreleri*, No. 16, İstanbul 1953; a. n.İ., *Fatih devri hamlelerine umumî nazar*, No. 17, İstanbul 1953; Cahit Okur, *Büyük Fatih*, No. 5, İstanbul 1953; Orhan Seyfi Orhon, *İstanbul'un fethi*, No. 7, İstanbul 1953; Ekrem Hakkı Ayyerdi, *Fatih devri hattatları ve hat sanatı*, No. 12, İstanbul 1953; a. mll., *Fatih devri mimari eserleri*, No. 13, İstanbul 1953; Feridun Dirimtekin, *Fetihten sonraki İstanbul*, No. 14, İstanbul 1953; Sâmîha Ayyerdi, *Edebî ve manevî dünyası içinde Fatih*, No. 19, İstanbul 195 ; Egref Şefik, *Tarihi Türk güreşleri*, No. 20, İstanbul 1953; B. N. Şehstivaroğlu, *İstanbul'da 500 yıllık sağlık hayatı*, No. 21, İstanbul 1953; Asaf Hâlet Çelebi, *Divan şî'rinde İstanbul*, No. 22, İstanbul 1953; *Fatih ve İstanbul*, İstanbul Fethi Derneği tarafından yayımlanan iki aylık dergi, I. c., 1. sayı, 29 mayıs 1953, 2. sayı, temmuz 1953.

kış, hadiseler karşısında alınacak tavır, davranış bile haylice statik ve donuktur. İnsan ruhunun samimî dalgalanışlarını onun kıyılarında yakalamak nadir tesadüflere munhasırdır. Bununla beraber ananeden gelen bu katı kalıplar altında dahi dikkat sarfı ile ve arasıra yanılmayı da göze alarak mustarip veya memnun sanatkârın gerçek yüzünü görmek, daha ileriye varıp kalbinin çarpınışlarını duymak ihtimali de, zaman zaman, varittir.

Acaba Fatih'in sanatkâr ruhunun hakikî simasını, onun elimizdeki şiirlerine dayanarak, aslına uygun surette ve çokça aldanmadan tesbit edebilir miyiz? Bu soruya «evet» veya «hayır» cevabını vermek aynı derecede güçtür, hatalı olabilir.

Fatih'in şiirlerinin tahlilinde sadeden karmaşığa doğru gidilerek önce dış, sonra da iç yapı göz önünde tutulacaktır. Şekil ve muhtevanın birbirinden ayırt edilmesi, teferruata iniş sırf kolaylık ve hasâtan acele hükümlerden sakınmak içindir. Yoksa eserin şahsiyeti, bizce de, didiklemelerin üstünde kalan canlı varlığında, bütünündedir.

I. FATİH'İN KULLANDIĞI VEZİNLER VE NAZİM ŞEKİLLERİ. Şair Avni'nin kullandığı vezin, devrinin bütün klâsik Türk sanatkârlarının müşterek ölçüsü olan aruzdur. Tarih Kurumu neşrinde Fatih'e ait olmayan bir kaç parça da ona mal edilmekle beraber,¹ biz baştan beri bunu esas tutmak hasebiyle, vezin bahsinde de mutalâalarımızda aynı metne dayanacağız.

Elde şimdilik mevcut bulunan 87 parçanın vezinleri üzerinde durulacak olursa, şairimizin — kendi devrinde ve hatta bütün eski edebiyatımızda — umumiyetle en çok kullanılan bahir ve vezinleri tercih ettiği müşahede olunur. Başka bahirlere de az miktarda baş vurulmuş olmakla beraber, Fatih'in en çok sevdiği ve şiir yazdığı bahirler remel, hezeç, muzari ve müctestir. Bunlar arasında remelden *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* ile 39, hezeçten *me'fâ'ilün me'fâ'ilün me'fâ'ilün me'fâ'ilün* ile 11, yine hezece müteferri vezinlerinden *me'f'ülü me'fâ'ilü me'fâ'ilü fe'ûlün* ile 5, muzariden *me'f'ülü fâ'ilâtü me'fâ'ilü fâ'ilün* ile 4, ve müctesten *me'fâ'ilün fe'ilâtün me'fâ'ilün fe'ilün* ile de 6 parça yazdığı görülür ki 65 rakamını dolduran bu miktar bütün şiirlerinin % 75 ini teşkil etmektedir.

Vezinlerin istimâl tarzı oldukça başarılıdır. Gerçi imale ve zihaf- lar sık sık göze çarpar. Ama devrinin nazım dili ve türkçe kelime-lerin aruz veznine uydurulmasındaki zorluk düşünülür, kendi aşırında değil, daha sonraki çağlarda dahi bazı kuvvetli şairlerin de aynı

¹ Meselâ 77 numaralı tarih beyti İstanbul'un ilk kadısı Hızır Çelebi'nindir. Yine böylece 85 numaralı arapça beytin Fatih'in olduğu çok şüphelidir (*Şekayık tercümesi*, 134. s. ile karşılaştırınız).

müşküllerle karşılaştıkları ve aynı aksaklıkları mubah gördükleri hatırlanırsa, Fatih'in aruz veznine hâkim olduğunu söylemenin — bu imale ve zihafalara rağmen — yersiz olmadığı kabul edilir. Sonra bazı orta kabiliyetteki şairler gibi yalnız bir iki vezin kalıbı ile yetinilmemiş olması, ve işaret ettiklerimizden başkaca da güç ve değişik vezinlere — nadiren de olsa — tasarrufu gösteriyor ki onu iyi bir nâzım telâkki etmenin hiç bir mahzuru yoktur.

Aşık Çelebi'nin «Mükemmel gazeller ve müretteb kaşide ve kıt'alar demişlerdür. Müretteb divanı meşhurdur»¹ dediğine bakılır, ve Ayvan-saraylı İsmail'in de «Ba'zı türki ve farisi eş'ar söyledikleri derkar edüğinden 'Avnî mahlası ile kaşâ'idi ve mukatta'ât ve gazeliyatı cem' ve tertib olunmuşdur»² sözleriyle bu vakiayı takviye ettiği nazara alınır, şu nokta açıkça anlaşılmış olur: Fatih, türkçe ve farsça muhtelif nazım şekillerinde şiirler kaleme almıştır. Fakat bugüne kadar onun her hangi bir kasidesine rastlanılmadığı gibi, müretteb divanlar için usulden olan diğer nazım şekilleriyle yazılmış parçaları da henüz elde edilememiştir. Bilinenlerin % 90'ı gazellerden müteşekkildir. Bunların dışında kalan bir muhammes terci-i bent, bir kıta, bir kaç beyit ve devrin bir çok şairlerince tanzir edilmiş bir mısra, Fatih'in şiirlerinin nazım şekilleri itibarı ile zengin telâkki edilmesine hiç de müsait gözükmez.

Kafiyeler umumiyetle sağlamdır, iyi seçilmişlerdir. Doldurma, kafiye hatırı için yazılmış hissi veren, yahut beyti kafiye yüzünden manasızlığa götüren mısralar hemen yok gibidir. Bununla beraber nadiren bozuk vezinli mısralara ve bozuk kafiyelere de tesadüf edilir. Ancak bunların müstensih hatası mı, yoksa şairin hakikaten ihmal ve kusuru neticesi mi olduğunu tesbit zordur. Yeni bir nussha elde edilinceye kadar bu hususta bir fikir yürütülmesi ihtiyatsızlık ve haksızlık olur.

Şiirlerin alfabetik tertibine dikkat edilecek olunursa, parçalar arasında en çok şu konsonlarla biten kafiyeleşmeler görülür: ر : r (18), ن : n (11), ك : k — k (8), ی : y (8). Böylece şiirlerin yarısından fazlası (45 parça) eski alfabemizde dört konsona (ر, ن, ك, ی) inhisar etmiş bulunuyor. En az kafiye teşkil eden konsonlar yalnız birer parça ile şunlardır: ح : c, خ : h, س : s, ع : c. Hiç kullanılmayan kafiyeleşmeler de az ve eksik değildir: ت : t, ث : s, ح : h, ذ : z, ص : s. ض : z, ط : t, ظ : z, غ : g, ف : f, و : v.

Şu kadar var ki bu işte Fatih'e ait belli bir orijinallik bulundu-

¹ Meşâ'irü 'ş-şu'arâ, 22a.

² Hadîkatü 'l-cevâmi', I. c., 10—11. s.

ğunu iddia etmek yanlış olur. Esasen eski şiirimizde «er» ve «n» he-men her şairimizde en çok kullanılmış olan kafiyelerdir. Bu, şahısların tesirinden çok dilin bünyesi ve bu seslerle biten kelimelerin zenginliği hasabiyledir. Fatih'in başarısı umumiyetle kafiyeyle orta bir sanatkârdan daha kuvvetle ve dikkatle tasarruf edebilmesindedir.

II. FATİH'İN SANATININ UNSURLARI. Türk klâsik edebiyatının idealist, zihni, mücerret, sunî ve taklidî karakteri Fatih'in şiirlerinde de barızdır. Onun da sanatını hüviyetlendiren unsurlar devrinin veya kendinden az önceki devrin sanatkârlarından farklı değildir. Ufak tefek değişiklikler esâsa taallük etmez. Şairin heyecanları, duyguları muayyen kalıp ve kıyafete dökülmek zarureti yüzünden pek soluk haldé aksetmekte, arka plânda kalmaktadır. Tedailer tabii şekillerinden inhirâfla sanat âleminin asırlık malûm ve muayyen unsurlarına inkılâp edince aslî hüviyet gölgelenmektedir. Ancak hazır mefhumlarla yetinmek zorunda kalınca o, zekâ oyunları, ikinci plândaki fikrî faaliyet v. s. ile eserine şahsiyetinin az çok damgasını da vurmuş sayılabilir.

Fatih'in hayal ve tahassüs muhitini, bedîf ve hissi âleminin hudutlarını çizmeğe, önce, mazmunları kullanış tarzından başlamak uygun olacaktır.

1. Fatih'te sevgilinin baş ve beden yapısı ile ilgili mazmunlar klâsik edebiyatımızda taayyün etmiş olanlardan ana çizgiler bakımından fark göstermez.¹

a. Zülf: şeb-i Esra, leyle-i Kadr, tumar, perişan, anber-bar, zincir.

Yüzün meh-i 'id ü ser-i zülfün şeb-i Esrâ
Gamzeñ yed-i Mûsâ leb-i la'âlün dem-i 'İsâ

*

Zülfün şeb-i Kadr oldu kaşun 'id hilâli
Vaşlun dem-i 'id oldu firâkun ramazândur

*

Zülfünün vaşfında tumar eylesem eş'ârımı
Kaşların vaşfında olan cümleye tuğrâ düşer

*

Gâh la'li gibi gözüm yaşını al eyler
Gâh zülfü gibi hâlümü perişan eyler

*

¹ Dr. Ali Nihad (Tarlan), *Şeyhi divanını tetkik*, I. c., İstanbul 1934, 61. s. v. dd. ile kırs.

Fİtnesile gözlerinün gön'lüme gavğa düşer
Zülf-i 'anber-bârûn ile başıma sevdâ gelür

*

'Avnî bir şayd-ı zâ'ifündür bu gün 'âlemde kim
Muhkem it zencir-i zülfünden anuñ boynuna gull

b. Yüz : gül, güzellik bahçesi, matlâ, ay, çerağ, kuşluk güneşi,
bayram.

Gül yüzün üzre ki düşmiş ca'd-i kâkül şâh şâh
Zinet etmiş bağ-ı hüsnün taze sünbül şâh şâh

*

'Avnî seni medh eyledi çün tarz-i gazelde
Matlâ' dedi yüzüne vü ağızına mu'ammâ

*

Alnuñ kamerine yüzün ayına müşâbih
Bunca göz ile görmedi bu çarh-i mu'allâ

*

Yüzünde zülfün eger olmasa ne nokşan kim
Çerâğ-ı şemse ne hâcet ger olmaz ise delil

*

Bir şâha kul oldum ki cihân anâ gedâdur
Bir mâha tutuldum ki yüzü şems-i zuhâdur

*

'İde yüzün (ü) Kâdre saçun olalı teşbih
Kâdr ile bâna 'id hemîn şubh ü mesâdur

c. Göz, gamze, gözyaşı : fettan, mest, ahu, haramî, tiğ, tir;
derya, lü'lü, Nil, Ceyhun:

Dil nice rüsvâ vü şeydâ olmasun
Gözlerün fettânına meftündür

*

Gözün ahusunun şevki ile şarhalara düşdüm

*

Haramî gamzen ü tarrâr zülfün
Gönül şehrinde bilmem ne ararlar

*

Cānum ümid-varđur tiğ-i ğamzeñe
Gözüm iziñ türabına pür-intizārdur

*

Cāna hecrün hañçeri geçdügi yetmez miydi kim
Ğamze tiriñi atarsuñ ol dañi cāna geçer

*

Āteş-i ğam yakmaşa tañ mı vücūdum şehrini
Gözlerimden göñlüm üstine iki deryā gelür

*

Gözümden akan yaş mıdır kan mıdır
Lebün yādına lü'lü-i mercān mıdır

*

Çün ğubār-ı hecre teskīn vermedi ne fāide
Gözlerüm yaşını tut kim Nil ü Ceyhün eyledün

d. Müje (ki pik) : Muşa, tir, sinan, tiğ, hañçer.

Mūsā-yi müjeñ olur ise cānuma katil
Kāfir olayın olur isem 'İsāya kā'il

*

Yüzünle zülfüni geceyle güne nisbet edüb
Kaşuñla kirpigüñi tir ile kemāna yazam

*

Gözün ki kaş ide kan tökmege hüsām okuyam
Müjeñ ki sineleri çak ide sināna yazam

*

Ne lāzım tiğ-i müjgānün seni katl eylesün demek
Bilirsüz ehl-i hāl olan olur bu söze kayiller

*

Ten-i bi-cāna müjeñ hañçeri kim cāna geçer
Hasta-i işka ecel şerbeti dermāna geçer

e. Ruh (had, arız, yanak) : gülistan, gül, bahār, şem, mehr.

Bir şāha kulum kim kulu sultān-i cihāndur
Mihr-i ruhi şems-i felege nūr-feşāndur

*

Bāde-i nāb ile buldı ruhi cānān revnağ
Guyyā güller ile buldı gülistān revnağ

*

Zülf-i miskin ki ruḥ-i yâr ile tâbendedürür.
Şem-i pür-nür ile şaân buldı şebistân revnaḳ

*

Dâne dâne ruḥ-i dilberde 'arâḳ gören dir
Cem'-i kevkeble ne bülmiş meh-i tabân revnaḳ

*

Bağda gül-ruḥlarındur verd-i hamrâdan murâd

*

Bahâr-ı 'arîz-ı dilberde tâze güller açılmış

i. Hal (ben) : anberbar, fülful.

Hâl-i 'anber-bârûn ile mûy-i pür-çinler ki var
Rište-i çüb. üzre binmiş 'ikd-i fülful şâh şâh

h. Leb (dudak), dehen (ağız), diş : lâl, gonca, şarap, şerbet,
şehd, şirin, cân verici, daru, Kevser, ab-ı hayat; muamma, raz; dūr.

Gâh la'li gibi gözüm yaşını al eyler

*

Görsek ol gonca-lebi çâk-i giribân ederiz

*

Çü oldu la'lüne teşbih cân-fezâ-yi şarâb
Dile ziyâde olur dem-be-dem havâ-yi şarâb

*

Şerbet-i la'lün şunub aḡyâra öldürdün beni

*

H'ân-ı hüsnünde lebi şehd-i muşaffâ olmuş

*

Eylesün şirin lebün ne layıḳ ise şânına

*

La'li cân-baḡşile 'uşşâka hitâb etse nigâr
Mürdeler üzre şanaşuñ Hazret-i 'İsâ gelür

*

'Işḳ derdine şifâ olmaz ise Kânûnda
Nûş-i dârû-yi lebün aña da dermân eyler

*

Kıyâmet kâmeti üzre şol âb-ı Kevşer-i la'lûn
Gönül cân buldı 'Avnî şanasın Yevmü'l-hisâb olmuş

*

Âb-ı Kevşerle hayât âbına kalmaz ihtiyâc
İrse ger la'lûn tabîbi hasta dil dermânna

*

'Avnî seni medh eyledi çün tarz-ı gâzelde
Ma'la dedi yüzüne vü ağzına mu'ammâ

*

Kâmetün şevkı 'âlem-veş ne kadar olsa 'iyân
Dilde râz-ı dehenün sırrını pinhân iderüz

*

Dürr dişün fikri gözüm yaşını 'ummân eyler
La'i nâbün hevesi yüregümü kan eyler

g. Kad, kamet (boy) : servi, kıyamet, nihâl, Sidre.

Karalar giymiş meh-i tâbân gibi ol serv-i nâz
Mülk-i Efrengîñ meger kim hüsn içinde şahidür

*

Kıyâmet kâmeti üzre şol âb-ı Kevşer-i la'lûn

*

Bir nihâl idi kadı serv-i dil arâ olmuş

*

Boyuñla ruħlaruñı Sidre vü cinâna yazam

2. Sevgilinin maddî uzuvlarının ayrı ayrı, benzetme yolu ile ve ne türlü tedailerle Fatih'te de — diğer klâsik şairlerimiz gibi — donmuş kalıplar içinde ifade edildiği, böylece, hatta teferuatı ile birlikte görülmüş oldu. Şimdi de Fatih'in şiirlerinde bütün halindeki «sevgili, âşık, rakîp» gibi yine maddî ve «gönül, visal, hicran» gibi lirik umumî mefhumlara temas edilmesi faydasız olmaz.

a. Sevgili : Süleyman, Yusuf, şah, melek, peri, sanem, âfet, kâfir, mah.

Mesned-i hüsn üzre sen ben hâk-i rehde pâyımâl
Mür hâlün nice 'arz ide Süleymânüm saña

*

Ol Yüsuf-i hüsn urdı dile nîze-i hecri

*

Benüm sen şâh-i meh-rûya kûl olmak iledür fahrüm

*

Bir güneş yüzlü melek gördüm ki 'âlem mâhidür

*

Ol perinün 'ışkı diñmez gönlüme divânedür

*

Âteş-i gamla gubârın yile verse ol şanem
Seyl-i eşküñle revân ol hâki âbâd eylegil

*

Sevdüğim ise günâhüm behey âfet

*

Mest çıkmış müje tığı ile İslâm ehli
Hey meded komañuz ol kâfiri kim kan eyler

*

Şubh gibi şadık olduğum reh-i 'ışkıñda ben
Gün gibi rüşendürür ey mâh-i tâbanum benüm

b. Âşık : geda, hasta, Mecnun-mecnun, hâk, zerre.

Her zamân 'aşıklara varmak der-i cânâna güc
'Arz-ı hâl itmek gedâlar hazret-i sultâna güc

*

Hasta-i 'ışka ecel şerbeti dermâna geçer

*

Gam beyâbanında şeydâ idüb ey Leyli-hıram
'Akl ü hüsumdan ayırdun beni Mecnun eyledün

*

Şöyle hâk oldum ki ah itmege havf eyler gönül

*

Noña sergerdân olursa zerre-veş üftâdeler

c. Rakîp : şeytan, zag (karga), murdar, it.

Kesmezem agyâr cevri ile cânândan ümid
Kim kesilmez havf-ı şeytân ile imândan ümid

*

Küy-i dilberde fiğanuma ider ta'n rakîb
Zâg-i nâ-sâzı görüñ murğ-ı hoş-elhâna geçer

*

Yâr için ağıyar ile merdâne cenk itsem gerek
İt gibi murdâr rakîb ölmezse yâr elden gider

d. Dil (gönül): mirat (ayna), şehir, bülbül, murg (kuş), bağ (bahçe), mülk, âşüfte, rüsva.

Mir'at-ı dil cemâlüne âyine-dârdur

*

Haramî gamzeñ ü farrâr zülfün
Gönül şehrinde bilmem ne ararlar

*

Dili bülbül kılubdur 'arızın üstündeki güller

*

Murg-i dil her dem ider ol âteşin ruhsâra meyl
Kim semender lâbüd ider kanda ise nâra meyl

*

Bağ-i dilde hüsn ile bir verd-i handândur Üveys

*

Nice ma'mûr olmasun dil mülkü 'adl ü dâd ile
Bunca yıldır kim gönül tahtında sultândur Üveys

*

Eşk-i çeşmüñi şarâb ü bağruñi eyle rübâb
Ey dil-i âşüfte çün bu gice mihmândur Üveys

*

Dil nice rüsvâ vü şeydâ olmasun
Gözlerün fettânına meftündür

e. Visal: şarap, şem', dürr, id.

Vaşluñ şarâbına yine ümmid-vârdur

*

Tâ seher kalsa gönül zulmet içinde ne 'aceb
Yanmadı karşıma ol şem'-i şebistân bu gice

*

Dürr-i vişâl-i dilbere irmek ümidine
Gözüm yaş olursa n'ola baır-i bi-çarâr

*

Vaşluñ dem-i 'id oldu firâkuñ ramâzandur.

f. Hicran : Zehir, hançer, tır.

Zehr-i firâk gerçi dili hasta eyledi

*

Câna hecrün hançeri geçdügi yetmez midi kim
Gamze tırini atarsuñ ol dañi câna giçer.

3. Fatih, şiirlerinde edebî sanatlara da yer vermekle beraber, bu hususta bazı şairlerin yaptığı gibi işi âdeta baştan başa kelime canbazhanesi oyunlarına kadar götürmemiştir. O da, şüphesiz, sıkça bu edebiyatın bünyesi icabı olarak sun'îliklere, edebî oyunlara ve sanatlar adına samimîliği fedaya kaymıştır. Ama o kadar fazla değil.

Mazmun ve mefhumların kullanılışı, esasen benzetme yolu ile bir nevi edebî sanat ticaretidir, denebilir. Yukarıki mebzul misaller bu bakımdan da mânalıdır. Ancak şairimizin duygu ve düşünce makamizmasının işleyiş tarzının daha da billûrlaşması için kullandığı edebî sanatlara da bir kaç misal verilmesi zararlı olmaz.

Cinas : Dehānuñuñ beyāni muhtaşardur
Muḫavvaldur saçuñda Muhtaşarlar

*

Bāde-i nāb ile buldı ruḫ-i cānān revnaḫ
Gūyyā güller ile buldı gülistān revnaḫ
Haṫṫ ü hāl ile bulur 'Avnî ruḫ-ı yār şeref
Bāblarla nitekim buldı Gülistān revnaḫ

Hüsn-i tâlil : Sen dür-i meknün firâkıñda gözüm yaşun görüb
Baña taḫlîd edüb aḫlar ebr-i nisān varsa

*

Āteş-i ğam yaḫmasa tañ mı vücūdum şehriñi
Gözlerümden göñlüm üstine iki deryā gelür

Tevriye (iham) : 'Işḫ derdine Şifā olmaz ise Kānūnda
Nüş-i dārū-yi lebün anı da dermān eyler

*

Beyti bozarsuñ raḫibi añma şifrinde şaḫın
'Avnî dilber vaşfidür çün şif' ü inşādan murād

*

Husrevā bu ḫadd-ı gül-gūnuñ görüb
Saña Ferhād olmayān Mecnūndur

Terdid : Bilmezem bu ḫilḫat-i 'ālemde mi inşāf yok
Olmadum mı yoksa ben ḫalā sezā-yi merḫamet

*

‘Aşıka dünyā vü cān terk eylemek āsān olur
Lik cānān terkini itmek gelübdür cāna güc

İrsal-ı mesel : Bu meşel meşhürdür kim çıkmadık cāndan ümüd

*

Bu meste keyfiyet-i bādeden sü’āl itmeñ
Beli haqıkat-i deryā-yı kande bile garık

Sihri halāl : Ağlamakla dürr-i vaşla talib oldum tañ degül
Eylese gavvāş olanlar baħr-i ‘Ummāndan ümüd.

İştikak : Bu ħüsn-i ħüdāyi ki Ĥudā sanā virübdür.

III. KISSALAR, EFSANELER, HİKÂYELER VE KAHRAMANLARI. Şairimizin ancak bir divançe mahiyetinde olan şiirlerinde eski edebiyatımızda mevkii bulunan kıssalar, efsaneler, hikâyelerle bunların kahramanlarına da açık veya kapalı imalar mevcuttur.

1. Kıssalar ve kahramanları :

Yusuf : Ol Yūsuf-i ħüsn urdu dile nize-i hicrān

*

Ey Yūsuf-i zamāne nice cān ħalāş idem
Gamzeñ ki katlüme daqınur tığ ile sinān

Mūsā : Mūsā-yi müjeñ olur ise cānuma kätıl
Kāfir olayın olur isem ‘İsāya kâ’il

*

Gör mey ferāğımı nazar it saqf-ı deyre kim
Nār-ı Kelimden diler iseñ zebāneyi

Süleymān : Mesned-i ħüsn üzre sen ben ħāk-i rehde pāymāl
Mür ħālin nice ‘arz ide Süleymānum saña

İsa (Mesih) : La‘l-i cān-baħşile ‘uşşāka ħitāb itse nigār
Mürdeler üzre şanasuñ Ĥazret-i ‘İsā gelür

*

‘Aceb mi muğbeçenüñ la‘l-i cān-baħşıña cān virsem
Ki bu deyr-i kühendenden taşra şalmışdur Meshāyi.

2. Efsaneler ve kahramanları :

Nemrüd : İrem bāğından ü Nemrüd odundan sürme efsāne
Getür ol cām-ı ateş-rengi kim ‘ālem olur gülşen

Karun : Eşk-i sîm ü rüy-i zerdüm naqdini izhâr idüb
Dostum 'uşşâk içinde beni Kārün eyledün

Cem-Cemşid : Hâk-i pây-i yâr tâcum kûy-i dilber mesnedüm
Reşk ider Cemşid ü Cem taht ü külâhumdan benüm

*

Şadr-i meyhânede rindân ile bezm eyleyüben
Taht-i Kāvüsa giçüb 'işret ile Cem olalum

Cam-ı Cem — cam-ı İskender :

Çıkar Cām-ı Cemi 'Avnî hazineñden temāşâ kıl
Eger bilmek murāduñsa kemāhî kār-ı dünyâyı

*

İki 'âlem naqşını görmek dilersenñ aşikâr
Devr içinde şişe-i mey cām-ı İskender yiter

Cem — İskender :

Tevārîh-i Cem ü İskender itmez hâtırum her giz
Meger Cām-ı cihân-bîn eyleye anı yine rüşen

Mani :

Bu hüsn-i hüdâyi ki Huda saña virübdür
Mānî-i Cihân yazmadı taşvirüñe hemta

Zal :

'Avnîyâ Zāl-i zamānuñ mekrine aldanma kim
Kim zamānuñ cevriñi çekmek gelür merdāna güc

Hamza :

Mihrüñ ey hüsn-i bedi' ü leb-i la'li şirin
Kıssa-i Hamza gibi 'aleme destân iderüz

Mahmud (Gazneli) :

'Avnî gözi Maḥmūd şehüñ baqduğı bu kim
Mülkün dahiler zabt ider aña nigerändür.

3. Hikâyeler ve kahramanları :

Leylâ — Mecnun :

Husrevâ bu hadd-i gül-günüñ görüb
Saña Ferhâd olmayan Mecnündür

*

Gam beyābānında şeydā idüb ey Leylî-hirām
‘Aql ü hūşumdan ayırdūñ beni Mecnūn eyledūñ

Ferhad — Şirin :

Tiše-i naḥunla ben kim eyleyem cān-kenlegi
Kūh-i ğamda baña şāgird ol maz Ferhādlar

*

Bisütün-i ğamda efġān eylesem Ferhād-veş
Ruhm idüb ben zāra gelür kūhdan feryādlar.

IV. DİL VE ÜSLŪP. Fatih, dil ve uslŭp cephesinden de, Őiirlerinde devrine gŖre bir otorite sayılabilmekten uzaktır. Ama bŭsbŭtŭn de ihmal edilecek gibi deġildir. Onda, hākim olan, umumiyetle, XV. asrın — hassaten Őeyhî ve Ahmet Paşa ile en mŭtebellir Őeklini alan — kitabî dilidir, klāsik osmanlıcadır. Esasen edebî sanatları, vezin ve nazım Őekillerini — yani o zamana gŖre aruz, bedi, beyan ve kafiye ilmini — daha çok İnan Őiiri geleneklerinden alan ve orijinalitesi, muayyen mānada, fikir ve hayal inceliġinde sezilen bu edebiyatın dili meselesi de XV. asır ortalarında artık tavazzuh etmiş bulunuyordu. Fatih'te de, aġdařları gibi, XIII. asırdan beri klāsik edebiyatta tŭrke kelimelerin yerlerine gelen veya onların yanı başlarında ve etraflarında yer alan farsça ve arapça kelimeler fazladır. Ancak sŖz gelimi Fatih, Őeyhî ve Ahmet Paşa veyahut Melihî veya Mesihî ile karşılaştırılacak olursa — ki etraflı bir mukayese yapmaġa vakit bulamadan bazı Ŗrneleri hatırlıyıp sŖylŭyoruz — yabancı kelimelere, onlara gŖre, daha az baġlı kalmış gŖrŭnecektir.

Bir çok zamanlar mŭteradif mānaya gelen tŭrke-arapça-farsça kelimeler, tabirler ya aynı gazelde veya ayrı parçalarda birbirleriyle baġdařmaktadır. Bugŭn bile belāli dil davaları karşısında bulunduġumuz ve bu yolda nice gŭlŭklere rastladıġımız, bunların bir kısmını yenemediġimiz unutulmazsa, 500 yıl Ŗncesi için bunu bir kusur saymamak icap ettiġi daha iyi anlaşılmış olur.

Fatih'te *şems—afitab—gŭneř, kalb - dil—gŖnŭl, havf—bāk—korku, veya Pervāz—uçmak, rah—yol, dide—gŖz.. v. s.* kucak kucaġa ve ħemen hiç bir nŭans farkı da dŭřŭnŭlmeksizin yaşamaktadır. Bununla beraber Ŗz tŭrke kelimelerin bu Şiirlerde ayrıca mevkileri bulunduġuna da işaret edilmelidir. *Gŭndŭz, gece, bel, sa, yŭz, etek* gibi yaşayan dilin gŭzel tŭrke sŖzleri onun gāzellerinde çokça buldukları gibi *em, Ŗzge* kabilinden bugŭn için bazılarınca kullanılan daha eski ve yerlerini daha başka kelimelere kaptırmış sŖzler de gŖzden kaçmaktadır. Şairimizin gāzelleri arasında sadeler de, aġır ve kŭlfetli

âfadeliler de vardır. Öyle ki insanın aklına Fatih'in bazan isteyerek sade ve süssüz yazmayı ve yabancı dil unsurlarını az kullanmayı denediği düşüncesi gelir. Yabancı kelime ve terkiplerin fazlaca olduğu parçalarda dahi mısra yapısı Türktür, türkçedir. İran şivesi, edası bu noktada hâkimiyetini hissettirmez. Arasına da arkaik sayılan kelime ve tabirlere rastlanırsa da, bunlar eserin bütününe ve bünyesine tesir edebilecek kemiyet ve keyfiyette olmaktan uzaktır. *Eslemek, söz deĝmek, öldüriser, sincileyen, yana yazam, teskin vermek* v. s. bu cümledendir.

Fatih'in vokabüleri de yoksul sayılmaz. Gerçi bu kadar az parça ile bu hususta bir hükme varmak yanlış olur. Ama bu kadarı dahi onun gerek kelime hazinesi, gerek kültür bakımından oldukça zengin bir yazı diline tasarruf ettiğini göstermeğe elverişlidir. Bazı kelimelerin, hattâ aynı gazelde bir çok defa tekrar kullanılması (söz gelimi : *ol, ruh, yâr* v. s.) zarafet bakımından tenkit edilebilir.

İstisnalardan sarf-ı nazar, eski edebiyatımız üslûp sahibi olmayı pek zorlaştırmış olmasına ve Fatih'in de kendisine has bir üslûbu bulunmamasına rağmen, şiirlerinde yer yer öyle sıcak, öyle saf, öyle samimî bir atmosfer hiss olunur ki şairimize bir cana yakınlık, bir başkalık verir. Bununla ona ayrı bir üslûp kazandırır demek istenmediği açıktır. Fakat devrinin o sıra sıra — ki yalnız 30 tanesine kendisi maaş bağlamıştı — ve tanınmış şairleri arasında dahi onun gazellerini, bir az dikkat sarfı ile, az çok tanımak mümkündür, denebilir.

Fatih'in gazellerinde dikkatı çeken bir nokta da mevzuda vahdetin umumiyetle dağılmamış gözükmesidir. Eski edebiyatımızda, hele gazel vadisinde mevzuda birlik ender görülür şey olmakla beraber, Fatih'in bazı gazelleri, baştan sona kadar âdeta aynı fikrin, aynı duygunun mihveri etrafında dönmektedir.

Sanatkârımızın üslûp ve ifadesi açıktır, münakkahtır. Ayrıca belâgat ve fesahat kaidelerine de uygundur. Belîğ ve icazlı beyitlerle karşılaştığı olur. İmale ve zihafaların üslûp güzelliğini zedelediği yerler de vardır. Dilimizin zaten aslında aruzâ pek de yatkın olmadığı ve XV. yüzyılın eski edebiyatımız için bir gelişme ve serpilme çağı bulunduğu düşünülür, ayrıca o devrin birinci sınıf üstat sanatkarlarının eserlerinde dahi aynı aksamaların mevcudiyeti nazara alınırsa, bunun böyle olmasının bir bakıma da zarurî sayılmak gerekliliği kabul edilebilir. Kusur da tabiatıyla yalnız Fatih'e raci olmuş olmaz elbet.

V. MÜTEESSİR OLDUĞU İRAN VE TÜRK SANATKÂRLARI. Altı dil bildiği hakkındaki rivayetleri inanılır saymasak bile, Fatih'in arapça ve farsçayı bu dillerde yazı yazabilecek kadar iyi bildiği doğrudur.

Hassaten lirik ve didaktik İran şairlerinin eserlerini asıllarından zevkle ve dikkatle okuduğu ve kendi gazellerinde bunların kuvvetli tesiri altında kaldığı şüphesizdir. Onun birinci plânda Şirazlı Hafız (öl. 791/1388) ve Şeyh Sadî'ye (öl. 694/1294) çok şey borçlu olduğu anlaşılmaktadır. Şiirindeki lirik, serazad terennümlerde Hafız'ın; didaktik, öğüt verici ve ata sözlerine kayıcı ifadelerde de Sadî'nin tesiri müşahede olunmaktadır. Bunu küçük örnekler üzerinde daha kolayca görmek kabildir :

Hafiz : ایام کل چو عمر برفتن شتاب کرد
ساقی بدوز باده کاکون شتاب کرد

Fatih : Şakiyâ mey vir ki bir gün lalezâr ekden gider
Çün irür faşl-i hazân bâğ ü bahâr elden gider

*

Hafiz : اکر آن ترک شیرازی بدست آرد دل مارا
بخال هندویش بخشم سمرقند و بخارا

Fatih : اکر آن کبر آفرانکی بدست آرد دل مارا
بخال هندویش بخشم ستابول و قلاتارا

*

Hafiz : رشته صبرم بقراص غمت بریده شد

Fatih : Şabrümün câmesini doğradı mikrâz-i gamün

*

Hafiz : زود بسطانت رسد هر که بود کدای تو

Fatih : Gedâ-yi dilber olmağ yeg cihānuñ pādişāsından

*

Hafiz : دلا طمع مبر از لطف بی نهایت دوست

Fatih : 'Avniyâ қаt' eyleme sen 'avn-i Raḥmāndan ümīd

Yukarıki beyit ve mısralara dikkat edilince, âdetâ bunların mâna ve medlûl itibarı ile yalnız tesir altında kalmayı değil, bir nevi tercümeyle kaymayı dahi gösterdiği hatıra gelir. Ancak Fatih'in diğer şiirlerinde bu tesirin bu kadar aşırı olmadığını tavzih yerinde olur.

Sadî tesiri, Hafız'inki gibi vazihın vazihı derecesinde yakalanamamakla beraber, eserin ruhunda, edasında ve imalarda belirmektedir. Söz gelimi :

Haft ü hâl ile bulur 'Avnî ruḥ-i yâr şeref
Bâblarla nitekim buldı Gülüstan revnaḳ

beyti nasıl şairimizin *Gülüstan*'a aşinalığını belirtiyorsa,

'Avnî gözi Mahmūd şehūn baḳuḡı bu kim
Mülkin dahiler zabt ider aña nigerāndur

beyti de öylece, aynı kitapta «Siret-i Pādişāhān» adlı ilk babındaki Gazneli Mahmut (388/998 — 421/1030) ile alâkalı bir rüya hikâyesinin muhayyilesinde bıraktığı kuvvetli izleri aksettiriyor.

Fatih bu iki büyük sanatkârdan başkaca da İran edebiyatı üstatlarını sevmiş, okumuştur. «Bu gice» redifli bir gazelinin son beytinde şöyle der :

Bu kelām ile Nizāmî işidürse sözüñi
İlteler saña ḥased Sa'dî vü Selmān bu gice.

Bu iki mısra bile, Fatih'in ayrıca Genceli Nizamî (535/1140—599/1203) ve Selman-ı Saveci'ye (700/1300—778/1376) de bigâne olmadığını ve onların manevî takdirini pek arzuladığını — ki diğer şairlerimizde de bu mealde istekler çokçadır — göstermekten uzak sayılmaz.

* * *

Fatih, klâsik Türk şairlerinden ise en çok Şeyhî'nin (öl. 832/1429) dan sonra) ve Ahmet Paşa'nın (öl. 901/1496) tesiri altında gözükür.

Fatih'in

Ten-i bî-cāna müjeñ ḥançeri ki cāna geçer
Ḥaste-i 'ışka ecel şerbeti dermāna geçer

matlalı gazeli Şeyhî'nin

Gamzeñ oḳları ki deldi cigeri cāna geçer
Şöyle doldu ki gelen tîr ile peykāna geçer

matlalı gazelinin naziresidir.

Yine Fatih'in

Ebr-i müjem ayaḡuña gevher-nişārdur
Mir'at-i dil cemālūne āyine-dārdur

matlalı gazeli de Şeyhî'nin

Āb-ı revān cemālūne āyine-dārdur
Ebr-i bahār ayaḡuna gevher-nişārdur

matlalı gazelinin naziresinden başka bir şey değildir. Bu tesirin daha da iyi anlaşılması için her ikisinden de bir kaç misal daha nakledebiliriz :

Şeyhî : Ol şüret-i çin kim yüzü āyine-i cāndur
Bağduğca haşasız dü cihān naqşı 'ayāndur

Fatih : Bir şāha kulam kim kulı sultān-ı cihāndur
Mihr-i ruḫi şems-i feleke nūr-feşāndur

*

Şeyhî : Yine rindāne gelūn 'azm-i ḫarābāt idelūm
Pir-i meyḫāne ile gizlū münācāt idelūm

Fatih : Yine mestāne gelūn 'azm-i ḫarābāt idelūm
Ḥizmet-i pir-i muḡān ile mūbahāt idelūm

XV. yüzyıl şiirimizin Şeyhî'den sonra en büyük üstadı Ahmet Paşa'nın şiirleri de Avnî'nin gazellerine müessir olmuştur. Her ikisinin aynı muhitte, aynı zamanda yaşamış olması, birinin sultan, ötekini vezir bulunması hasebiyle, bu tesirin icabında karşılıklı olabileceğini de mantıkan düşündürür. Ancak Ahmet Paşa'nın büyük ve haklı şöhreti ve divanının umumî heyetiyle Avnî divançesinin bütünü arasında yapılacak bir mukayesede görülecek bâriz fark, aksi fikir ve mutalâada bulunmayı gayretkeşlik halinde gösterebilir. Bu itibarla tarafsızlık, nazirelerde ve diğer şiirlerde görülecek benzerlik ve yakın münasebetlerde, Avnî'nin Ahmet Paşa'ya borçlu olduğunu kabule bizi götürür. Yahut hiç olmazsa, her ikisinin aynı İran kaynaklarından mülhem olmaları hasebiyle, böyle olduğunu söylememizi gerektirir.

Fatih'in en güzel gazellerinden biri olan

Taḅ mıdır itse gönül nāle vü efgān bu gice
Gelmedi meclise ol dilber-i fettān bu gice

matlı gazeli Ahmet Paşa'nın

Yine yaḅ şem' gibi şubḫa dek ey cān bu gice
Ki dola şevḫin ile şoḫbet-i cānān bu gice

matlı gazelinin naziresidir. Sonra Fatih'in nedimi olan Melihî'nin «Gönül eyvay gönül vay gönül eyvay gönül» mükerrer mısralı murabbaını Ahmet Paşa bir murabba, Fatih bir muhammesle tanzir etmişlerdir. Denebilir ki; Fatih gerek «bu gice» redifli gazelde ve gerekse «gönül» beşlisinde Ahmet Paşa ve Melihî'den hiç de geri kalmamıştır.

Burada hatıra şöyle bir soru gelebilir. Fatih, sarayında bir çok âlim ve şairle¹ gayet sık surette temas eden ve bütün seferlerine

¹ Yalnız Âlî devrin 31 şairini ayrı ayrı anlatır. (Künhü 'l-şḫbār, adı geçen yazı., var 131b. v dd.) Ayrıca Hammer, Tarih (trc. Mehmet Ata) II. c., İstanbul 1329: 235. S. v. dd. bk.

bunlardan bir kısmını birlikte götüren, hayatının zevk ve şevkini bir az da ilim ve şiirde bulan, hatta vezirlerini dahi bunlar arasından seçen (Sinan, Ahmet, Mahmut, Mehmet Paşalar gibi) bir hükümdar olarak, bu mevzuda yalnız tesir altında kalmakla iktifa etmeyip şiirlerini maiyetine tashih, tadil ve ıslah ettiremez miydi? Veya ettirmemiş midir? Bu husuta tabiatıyla kesin bir hükme varmak elden gelmez. Yalnız Fatih'in psikolojisi düşünülür, geniş kültürü ve mutalâa zevki gözden irak tutulmaz, gazellerindeki lirik ve samimî havanın hususiyeti hatırlanır ve nihayet bazı şiirlerin ancak kendine pek güvenen ilim ve sanat âşığı, muzaffer ve kahraman bir padişahın kaleminden çıkabilecek mahiyet taşıdıkları unutulmazsa... böyle bir ihtimalin varit olmadığı, veya hiç olmazsa en sonra akla gelebileceği şüpheden vareste olur.

Fatih'in beyit ve mısraları arasında öyleleri var ki hemen kendinden sonraki asırda edebiyatımızın eşi bulunmaz siması Fuzulî'yi tedai ettiriyor; bunlardan da bir kaç örnek verebiliriz:

Avnî: Görsek ol gönca - lebi çāk - i giribân iderüz
Gül yüzün yādına bülbül gibi efgân iderüz

*

Fuzulî: Bâğa girdüm ser-i küyun añub efgân itdüm
Gül görüb yādın ile çāk - i giribân itdüm

*

Avnî: Düşman oldular seniñçün dostum 'âlem baña
Fuzulî: Dostum 'âlem seniñçün ger olur düşmen baña

*

Avnî: Gayrı şād itdün velî bu şadı nâ - şād eyledün
Fuzulî: Döne döne bizi nâ - şād özgeyi şād eyledün

*

Avnî: Hâr ü zâr oldum 'azîz ü kām - kârüm var iken
Fuzulî: 'Azîz - i 'âlem iken hâr ü hāk-sâr oldum

*

Avnî: Her kişi cānı gibi sevdügiçün sen şanemi
Fuzulî: Her kişi kim sever öz cānı gibi cānanı

*

Avnî: Öldürme beni cevri ile kim 'ışık belâdur
Fuzulî: Dil verme gam-ı 'ışka ki 'ışık âfet-i cāndur....

Bununla beraber Fuzulî'nin Fatih'in tesiri altında kaldığı tarzında bir iddia ileri sürülemez tabii. Hayatı boyunca Irak-ı Arap'tan

ayrılmamış ve Şeyhî, Ahmedî, Vessaf, Celilî ve Nizamî¹ gibi mahdut bir kaç şairden başka Anadolu sanatkarlarının eserlerini dahi tanıdığı münakaşa mevzuu olabilecek olan büyük sanatkarımızın — tesir meselesi bir tarafa — hatta Fatih'in şiirlerini gördüğünü veya okuduğunu tahmin etmek bile güçtür. Benzerlik her halde, her ikisinin de aynı İran şiiri kaynaklarından içmiş olmaları hasebiyle, müşterek tesirler almalarından ve bir de her iki ruhun da lirizme, büyüklüklerine güvenmeye, aşırı hisliliğe hemen hemen aynı derece mütemayil gözükmelerinden doğmuştur, denebilir. Kısacası, müteessir oldukları sanatkarların birliği, psikolojilerinin bir bakıma yakınlığı Fatih ile Fuzulî'de bazı beyitlerin benzerliğine, hatta nadiren ayniyete kadar varan yakınlığına sebep olmuştur.

VI. SANATINI DEĞERLENDİRME. Fatih'in şiirleri üzerinde eskilerin orta malı, klişeleşmiş sözler dışında her hangi bir mutalâda bulunmaları nadiren vakidir.

Sehî Bey'in «Vâfir eş'arı var. Sözleri merdâne ve gazeliyatı 'âşî-kâne. Vâdî-i a'lâda cevelân ider. Bülend-pervâz ve uslûb-i gazelde mümtâz, nazmı bî-bedel ve eş'arı meşel-âmîzdür»² cümleleri - mübalâğa hissesi bir tarafa - bu bahiste ilk açık, doğruya yakın görüşü temsil eder. Âşık Çelebî «Mükemmel gazeller ve müretteb kaşîde ve kıt'alar demişlerdür. Müretteb divânı meşhûrdur ve ekşer ebyâtları havâtirde mastûrdur»³ der ki ne bu kelimeler, ne de Hasan Çelebî'nin «Ve kendüleri dahi ahyânen maķamında olub eş'ar-ı belâgat-şî'ar derler idi»⁴ tarzındaki tâfları, şairimizin sanatını değerlendirme cephesinden esaslı bir istifade sağlamağa elverişlidir.

Beyanî'nin «Kendü dahi ma'ârif ve fezâ'ilden behredâr olub nazm-ı eş'ar-ı âb-dâra kemâl-i iktidârı olub»⁵ ve Rıyazî'nin yazmalarından bir kısmındaki «Gâhî meydân-ı belâgatde mihmân-hâme-i suhan-pervâz ile esb-i tabî'ata ihtizâz verirlermiş»⁶ kayıtları da meseleyi devrine yakın müdekkiklerin müşahede ve intibalarına dayanıp çözmeğe esaslı bir yardımda bulunacak mahiyette olmaktan uzaktır,

Evvelâ daha evvel de ifade ettiğimiz gibi : Fatih'in İran şiirinin mazmun ve mefhumlarından çokça faydalandığı, Şeyhî ve Ahmet Paşa gibi yerli sanatkarların eserlerinden de müteessir olduğu, klâsik edebiyatımızın ananeleri dışına çıkmadığı, gerek şekilde ve gerekse

¹ *Leylâ ve Mecnun*, İstanbul 1924. 243. s.

² *Tezkire-i Sehî*. İstanbul 1326, 12-13 s.

³ *Meşâ'irü'l-ş-ş'arâ*, Üniversite T. Y. 4 01, 22 a.

⁴ *Kınalızâde tezkiresi*, Üniversite T. Y. 516. 31 a.

⁵ *Tezkire-i Beyânî*, aynı ktb, T. Y. 2568, 4 a.

⁶ *Tezkire-i Rıyazî*, aynı ktb., T. Y. 761. 8a.

muhtevada bir yenilik, bir orijinallik gösteremediği, daha açık ve kısa bir anlatışla şair Avnî'de şahsî varlıklar arayıp bulmanın güçlüğüne tekrardan kaydetmek lâzım geliyor. Ancak bu, Fatih'in değeri olmadığı, gazellerinin tamamı ile bir kopyadan ibaret bulunduğu mânasına gelmez. Esasen biz de Jacob'la birlikte diyebiliriz ki : «Klâsik Türk edebiyatının farsçadan inkişaf ettiğini ve değeri olmadığını söylemek, Lâtin edebiyatının Yunan edebiyatından çok müteessir olması hasebiyle kıymeti olmadığını iddia etmeğe benzer»¹.

Bunun içindir ki gerek Fatih'in ve gerekse diğer klâsik şairlerimiz kendilerine göre bir sanatkâr hüviyetleri ve sanatlarının da değeri vardır. Ve bu inkâr da edilemez.

Bir kere Fatih'te de, diğer bir çok eski şairimiz gibi, şekil muhtevadan daha ehemmiyetli gözüksüğü için, o evvelâ mısraın dış güzelliğine dikkat etmiş, sonra da mazmunları, mefhumları yerlerinde kullanmağa, yeni mazmun ve mefhum bulma yolunda muhayyilesini işletmeğe ve yeni tedailer yapmağa gayret etmiştir. Bunda da muvafak olmuştur. Meselâ seslerin ahenkli surette birleşmesi, telâffuz letafeti diyebileceğimiz *euphonia* Fatih'in bazı şiirlerinde barizdir :

Sâkıyâ mey vir ki bir gün lâle-zâr elden gider
Çün irür faşl-i hazân bâğ ü behâr elden gider

matlılı gazel bu arada zikredilebilir.

Şairimizin hayal ufkunun genişliğine, tedai zenginliğine, buluş inceliğine misal olarak da şu beyitleri iktibas olunabilir :

Gül yüzün şevkile kim dolmuş durur hünin gönül
Bir aşar şudur kim üstinde revândur berk-i gül

*

Geydürür cânına zevk ile şafâ hullelerin
Her kim ol sîm - teni bir gice 'uryân eyler

*

Şahid-i gül bâğda çün geydi gül - gün pîrehan
Tükmeler taşındı oña zînet için gönceden

Burada şu noktanın ehemmiyete alınmasının sırasıdır : Öyle duygu ve düşünceler vardır ki, her hangi bir insan ağzından döküldüğü vakit, dikkat çekici ve üzerinde durulmağa değer görülmez. Aynı şeyler o mevzuda salâhiyetli biri tarafından tekrar edilirse veya yeni bir kılığa konursa, mesele birden elektrik ışığı ile aydınlanmış

¹ Jacob, a. e., 10 s.

bir sahaya intikal etmiş gibi parıldar, tavazzuh eder; güzelleşir. Edebiyat için de bu kısmen doğrudur. Meselâ herkes «cihanda bir nefes sıhhat gibi devlet olmaz» diyebilir. Fakat bunu Kanunî'nin (Muhibbî) kaleminden :

Halk içinde mu'teber bir nesne yok devlet gibi
Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi

beyti içinde şekil almış görünce dikkat kesiliyoruz. Kanunî'nin büyük kudretli bir padişah olması, devlete tasarruf edebilmesi... onun dudaklarından dökülen bu hakikate aynı zamanda şairane duygunun da aydınlığını serpiyor. İşte böylece şair Avnî'nin de hükümdar şahsiyetinden, canım İstanbul Fatih'i oluşundan gelen bir hususiyet, bir kudret vardır ki bu onun bu mevzudaki beyitlerine, kendine has bir sanat mânası da kazandırıyor. Şu misaller fikrimizi takviye edecektir :

Benüm sen şah - ı meh - rüya kul olmak iledür fahrüm
Gedâ - yı dilber olmak yek cihānuñ pādīşāsından

*

Virseler mülk - i cihānuñ tāk ü tahtı devletin
‘Avnî küyuñ terkin itmez başına sultān olub

*

‘Avniyā kılma gümān kim saña rām ola nigar
Sen Stanbul şahısuñ ol da Kalağa şahidür

*

Ol şeh-i hüsn ü cemāle çün kul olduñ ‘Avniyā
Saña olmışdur müsellemlük-i ‘Osman varsa

*

Bu gün mülk ü hazā'ın her ne cem'iyet ki cem' itdün
Mey ü maḥbūba şarf olmazsa ‘Avnî cümle zāyi'dür

*

Bizümle saltanat lāfın idermiş ol Karamanî
Hudā fırsat verirse ger kara yere karam anı

*

Çıkar cām-ı Cemi ‘Avnî hazīneñden temāşā kıl
Eger bilmek murāduñsa kemāhî kār-ı dünyayı

*

Saltanat tacinā baş egmez kabül itmez serir
Saña biñ cān ile kuldur özge sultāndur gönül

*

Bağlamaz Firdevse gönülünü Kalatayı gören
Servi añmaz anda ol serv-i dil - arayı gören.

Yukarıki beyitlerin arasında öyleleri vardır ki bunları ancak ve ancak Fatih söyleyebilirdi, Fatih yazabilirdi. Bunlar onun sanatkâr hüviyetinden çok, hükümdar şahsiyetinin akisleri ile dalgalanmaktadır; doğru. Ama öyle bir hükümdarın böyle mütevazî, rind, içli, lirizme mütemayil ve sevgiliye bütün mevcudiyeti ile;bağlı tezahürler göstermesinin de, sanatını değerlendirmede bir ölçü, bir kriteriyum sayılmasına ne engel olabilir?

FATİH'TE TASAVVUFÎ VE FELSEFÎ FİKİRLER

Fatih, fikir ve felsefe cephesinden de eski edebiyatımızın ananelerine sıkı sıkıya bağlıdır. Ancak bu bağlılık onda bu ananenin alelâde bir tezahüründen, tamamiyle şahsiyetsiz bir devamından da ibaret telâkki olunmamak gerekir. Fatih'in şiirlerinde kendi ruh âleminin pınarları ile beslendiği sezilen öyle samimî, öyle içli, öyle tabii akışlara tesadüf olunmaktadır ki bu duygu ve düşünce parıltılarını, toptan taklit, anane, kopya kelimeleriyle izaha çalışmak haksızlık olur. Ana çizgiler, görüş ufukları şüphesiz mahdüt ve muayyen olmakla beraber Fatih'in şiirlerinde sanatkârın gerçek şahsiyetinin izleri de büsbütün silinmemiştir. Daha başka bir tabirle denebilir ki: varlığının kudretli akislerini, klâsik edebiyatın dar, sıkı çerçevesi içinde de kısmen muhafazaya muktedir olabilmıştır. Şiirlerine ve şiirlerinde geçen imalara bakılınca, daha yukarılarda da temas ettiğimiz gibi, o mutasavvıf büyük İran şairlerinden Hafiz, Sadî, Selman gibilerinin fikren de tesiri altında olduğundan, onun tasavvufî ve felsefî düşünce ve görüşlerinde bunların tesiri şüphesizdir. Bir Müslüman olmak itibarı ile her şeyden evvel İslâm esaslarına vakıftı. Hayatı boyunca ülema ile yakın dostluklar idâme etmesi de; şeriat icaplarını: Kuran, hadis, fıkıh v. s. üzerindeki sohbetlerde musip rey ve mutalâada bulunacak derecede vukufla kavramış olması da başka bir noktadan kemaline yardım etmiştir. Ayrıca belâgattan tıbbâ kadar devrinin diğer bir çok ilimleri ile de meşgul olmuştur. Şiirlerindeki bazı beyitlerden Fatih'in Muṭavvel, Muṭaşar, Kânûn gibi ehemmiyetli kitapları cinas ve tevriye oyunlarında, edebî sanatlarda kullanacak kadar iyi tanıdığı anlaşılıyor:

Dehânnuñ beyânı muṭaşardur
Muṭavvaldur saçuñda Muṭaşarlar

*

‘Işk derdine Şifâ olmaz ise Kânûnda
Nüş - i dârü - yi lebûñ anı da dermân eyler.

Fatih'in hususî kütüphanesine ait eserler arasında Muṭavvel ve

Muhtaşar hâşiyesi ile, Kanun'un nushaları bulunması, ve Fatih devri müelliflerinden bir çok kişinin ilk ikisine şerh ve hâşiyeye vücuda getirmeleri şayan-ı dikkattir.¹

1. Fatih'te de şiirlerin fikir tarafı evvelâ tasavvufla alâkâdır. O da mutasavvıf şairler gibi, bütün kademeleri ve şekilleriyle aşkı, sevgiliye varma yol ve imkânlarını şiirinin geyesi, varılacak son merhale saymıştır. «murād» redifli bir gazelinde

Vaşl - i dilberdür hemin bu dār-ı dünyādan murād
mısraını söyleyen Fatih aynı şiirin sonunda da şiir ve inşadan maksadın «vaşl - ı dilber» olduğunu açıkça terennüm eder:

‘Avnî dilber vaşfidur çün şîr ü inşadan murād.

Bu yüzden ve bu uğurda kendisini küçümsemekte hiç bir beis görmez. Sevgilinin huzuruna bir dilenci olarak kabulünü gönülden arzulamakta ve bunu cihan padişahlığına bile değişmemektedir:

Her zamān ‘āşıklara varmak der - i cānāna güc
‘Arz - ı hāl itmek gedālar hāzret - i sulţāna güc

*

Benüm sen şāh - i meh - rüya kul olmak iledür fahrüm
Gedā - yi dilber olmak yek cihānuñ pādīşāsından.

Bu eşi bulunmaz sevgili: kuşluk güneşi yüzlü bir ay, kölesi bile cihan sultanı olan ve yanaklarının güneşi felek güneşine nur saçan bir şahırdır:

Bir şāha kul oldum ki cihān aña gedādur
Bir māha tutuldum ki yüzi şems - i zuhādur

*

Bir şāha kulam kim kulu sulţān - i cihāndur
Mihr - i ruhi şems - i felefeke nūr-feşāndur

Bu sebeptendir ki «aşk yolunda toprak olmaktan da korkusu yoktur:

Tariķ - ı ‘işķda hāk olmadan baña ne bāk

Hem öylesine ki «gönlü ah bile etmekten sakınıyor»:

Şöyle hāk oldum ki ah etmege havf eyler gönül

Zaten sevgiliye kavuşmanın başka yolu, çaresi mi var?

Visāl - i yār dilersen fenā’i ol ‘Avnî.

¹ İstanbul kütüphanelerinde Fatih'in hususî kütüphanesine ve Fatih çağı müelliflerine ait eserler, 7, 16 v. b. s.

Bu vîsal can bahasına değer:

Senûn vaşlûn metâ'i cân degermiş

Bununla beraber vuslat şart değildir. Âşık cefaya, çevre razıdır.
Şu kayıtla ki unutulmasın, hatırlansın:

Dimezem vuşlêt ümidile beni şād eylegil

Râziyam cevri ü cefâ kıлмаğ için yâd eylegil

Hatta aşk hastasına «ecel şerbeti», «derman» yerine bile geçer:

Hasta-i 'işka ecel şerbeti dermâna geçer

Ülkelerin sultanı olan Fatih, şair Avnî mahlâsı altında dünya üzüntülerinden uzaklaşmak istediği vakit, bir aşk padişahı oluveriyor ve meyhane hisarına sığmıyor:

Leşker-i gâm şâh-ı 'işka nice bulsun dest-res

'Avniyâ meyhâne gibi bir hişârum varken

«İlâhî şevkin hakikatleri ve marifetleri ile dolu bulunan ârifin iç âlemini temsil eden» bu ihtirastañ uzak köşede zamanın elemelerini ancak aşk şarabının arkadaşlığı unutturabilir:

Melâl-i devri gönülden refîk-i mey giderir

Dünya bir «dârü 'l-hâdiş» dir. Bu hadiseler, dağdağalar diyarında, meyhaneden daha emin bir yer olmadığına göre, çeşitli nefsanî raşeler, beşerî ihtirasların hücumu karşısında en iyi sığınak ancak orası olabilir:

Bu dârü 'l-hâdiş içre nice gün durmağ olursa

Hemen yegdür ki 'Avnî idesün meyhâneyi me'men

Orda mürşid-i kâmil olan «pîr-i muğan» ın sunduğu aşk şarabı ile arınacak, öylesine ki ne keder, ne zevk ile ilişiği olmayan ruhanî bir iklimde, inziva içinde, sâlik olgunlaşacaktır:

Ey pîr-i deyr ehl-i harâbâtı mahrem it

Keşf eyle bâde sırrını terk it behâneyi

Meşreb-i âyinesi olsa mükedder zevkden

'Avniyâ itmez müride fâ'ide irşâdlar

Bundan dolayıdır ki o da bu atmosferden habersiz yaşayan zahide, ham sofuya çatmakta tereddüt göstermez:

Yüzüne 'aşk olan münkesir imiş dostum

Zâhidûn gönlünde yokdur nûr-i imân varsa

Ne deñlü zühd-i riya hâletini göstersen

Taşavvur eyleme şufî ki eyleyem taşdığ

Zahit için gaye-i hayal olan cennet, mutasavvıfın nazarında mevkiini «cemâl-i ilâhî» ye bırakmıştır. Bu tecelli çoğu zaman âşıkın kalbinde tezahür eyler. Nazargâh-ı ilâhî orasıdır :

Mir'ât-i dil cemâline âyine-dârdur

Bütün bunlara rağmen Fatih'e tam manası ile mutasavvıf şairdir demek de istenmemelidir. Onun tasavvufu iyi anlamış, zaman zaman fikren benimsemiş olduğunu belirtmekle yetinmek daha doğrudur.

2. Fatih'in şiirlerinde felsefî görüş, çağdaşlarında olduğu gibi, islâmî esaslara dayanmaktadır. Tasavvuftan ayrılıp yaşanan hayata, serbest sayılabilecek düşünce ufuklarına doğru açıldığı vakitlerde de, yine tasavvuf ve İslâmiyetin şeriat akideleri, iki kanat gibi, uçuşunu sağlar. Ancak hareket istikametini ekseriya kendisi tayin ediyor gibidir.

Bu zamanlarda o, hayata bakınca, sonunun ölümlülüğünden ürperir. Madem ki hayat fanidir, ecel bütün çekişmeleri ortadan silip süpürecektir. O halde bu kuru kavgalardan ne fayda var ?

Çün ecel şulh itdürür ahır nizâ'ı kaldurur

Pes nedür dünyâ için bu çuri gavgâdan murâd

Dünyada rahat yüzü görülmez. «Dünya gülünde huzur ve rahat kokusu bile yok; hemen baş ağrıları başlar»:

Gül-i dünyâda yokdur büy-i rahat

Hemen 'Avnî irişür derd-i serler

Ama buna rağmen hayatı sevmek, yaşamak lâzımdır. Kendi kendisiyle—bütün bu telâkkilerin altında gizlenen—bir iç mücadelesinde bulunduğunu sezmemek müşküldür. Kıtalara hâkim olmak kudret ve iradesini taşıyan bir ruhun, inaktif, tamamiyle derviş meşrep, derya-dil olması nasıl mümkün olur? O içindeki fırtınaları, arzuları büsbütün yok etmeğe nasıl muvaffak olabilir? Günlük yaşamının kendine has zevk, safa ve saadetini tamamiyle söndürmek elde değildir ki.

İşte arasıra bu—ucu nadiren epikürçülüğe kadar uzanır gözükken—rahat, arzulu, eğlenceli, zevkli yaşamak şevkını da Fatih'in gazellerinde bulmaktayız :

Bahâr oldu vü güller açıldı ey sâkî

Kâdeh getür ki bu faşl eyler iktizâ-yi şarâb

*

Sâkiya mey vir ki bir gün lâl-zâr elden gider

Çün irür faşl-ı hâzân bâğ u bahâr elden gider

Baharın ılık ve çiçekli günlerinde bu şarap içme arzusu daha da gelişir; onun yanı başında şu fani dünyanın dilberlerine de bağ-

lanmak, o gümüş tenlileri de bir gece olsun soyup sarmalamak yer alır:

Yarım ağız kime bendem dise ol şâh-i cemâl
Şanasîñ anı bütûn 'âleme sulţân eyler

*

Geydürür cânına zevk ile şafâ hüllelerûñ
Her kim ol sîm-teni bir gice 'uryân eyler

Nihayet, her insan gibi, şair padişah da bir çok günahlar işlemiştir. Cenab-ı Hak rahmandır, ondan ümit kesilmez. Bize İstanbul'u bağışlayan Ebü 'l-feth ve 'l-meğâzî'yi de affeder:

Her ne deñlü cürmüñe hadd ü nihâyet yoğsa
'Avniya kaç' eyleme sen 'avn-i Rahmândan ümîd

Şu son mısradaki «avn» ve «Avnî» arasındaki münasebet, Fatih'in tasavvufî ve felsefî fikirlerini tamamlarken, bir kaç söz daha söylememize vesilâ olacaktır:

Fatih, öyle seziliyor ki, 'Avnî (ءونى) mahlâsını bir tesadüf eseri olarak seçmiş olmaktan uzaktır. O Mehmed b. Süleyman'ın Fuzulî (فضولى) mahlâsını seçerken yaptığı tarzda düşünüp taşınmış,¹ kendisine en uygun düşeni bulmak istemiş olacaktır. Gazellerindeki makta beyitlerinin umumî havası ve tarihlerde tafsilâtına rastlanılan kahraman asker ve diplomat şahsiyetinin hususiyetleri de bunu teyit edecek durumdadır.

Lûgatler, aynın fethi ve vavın sükûnu ile, zahîr ve mededkâr manasına gelen 'avn (ءونى) kelimesinin² 'avnî (ءونى) şeklinin 'gigantesque, colossal'³ anlamında olduğuna da işaret ederler ki burada da Fatih'in ruh ve felsefesinin bir tezahürü aranabilir. O bu mahlâsı ile de hem Allaktan daima yardım ve müzaheret beklemiş,⁴ hem de muhteşem, kudretli bir insan olmak azm ve iradesini, şahsiyetinde olduğu gibi, şiirlerinde de temessül ettirmek istemiştir. Eğer şiirleri bunu kâfi derecede aksettirememiş ise, bunun sebebi: Fatih'in bir taraftan Türk milletine yaptığı unutulmaz hizmetler arasında sanata şahsan istediği kadar zaman ayıramayışında, diğer taraftan da klâsik edebiyatımızın bu hususiyetleri, bu beşerî duyguları istenildiği ve duyulduğu şekilde göstermeğe pek de imkân veremeyişinde aranmalıdır.

¹ Karahan, *Fuzulî*, 72 v. dd.

² *Kāmūs* (trc. Asım), III, İstanbul 1272, 674. s.; Murlaza el-Huseynî, *Tacü 'l-'arūs*, IX, Kahire 1187, 285. s.; J. B. Belot, *Vocabulaire arabe-français*, Beyrouth 1893, 526. s.; Cemâlü'd-Dîn Muhammed, *Lisânü 'l-'Arab*, VII. cüz. Bulak 1303, 172. s.; *Siḥāhü 'l-Cevherî* (trc. Mehmed Vâni), II, İstanbul 1141, 5:5. s.

³ R. Dozy, *Supplément aux dictionnaires arabes*, II, Leyde 1861, 191. s.

⁴ *Hadîkatü 'l-Cevâmi'*'in «meḥlisleri olan 'Avnî lafzına işrâben 'Avn-i-Hakk' عربى deḡi târiḡ vak' olmuşdur» kaydı da dikkate değer (3 s.).

FATİH'İN ŞİİRLERİNDEN ÖRNEKLER

1

Kesmezem ağyâr cevri ile cânândan ümîd
 Kim kesilmez havf-i şeytân ile imândan ümîd
 Ağlamakla dürr-i vaşla talib oldum tañ degül
 Eylese gavvâş olanlar baħr-i 'ummândan ümîd
 Āstânında nigârî görmesem ye's itmezem
 Bu meşel meşhürdur kim çıkmaduk cāndan ümîd
 Dişleriñdür ağlamakla göz yaşından umduğum
 Dürr-i şehvâr oldı ancak ebr-i nisāndān ümîd
 Her ne deñlü cürmüne hadd ü nihāyet yoğsa
 'Avniyâ kat' eyleme sen 'avn-i Raħmāndan ümîd

2

Eger meyl itmese nāza güzeller
 Gönül aldurmaz idi ehl-i diller
 Dehānuñuñ beyānı muhtaşardur
 Muṭavvaldur şacuñda Muhtaşarlar
 Ĥarāmî ġamzeñ ü tarrār zülfüñ
 Gönül şehrinde bilmen ne ararlar
 Senüñ vaşluñ metā'ı cān degermiş
 İşidürüz görenler şöyle dirler
 Dile zülfüñde ġamzeñden irişür
 Gice içinde korhulu haberler
 Kalur ayakda zülfüne uyanlar
 Şacuñ sevdā iden başdan çıkarlar
 Gül-i dünyāda yokdur bü-y-i rāħat
 Hemen 'Avnî irişür derd-i serler.

3

Görsek ol gonca-lebi çāk-i giribān iderüz
 Gül yüzüñ yādına bülbül gibi efgān iderüz
 Hasta dil kapuña varsa n'ola timār ister
 Yine bu derde anuñ derdine dermān iderüz

Mihrûn ey hûsn-i bedî' ü leb-i la'li şîrîn
 Kıssa-i Hamze gibi 'âleme destân iderüz
 Kâmetûn şevkı 'âlem-veş ne kadar olsa 'iyân
 Dilde râz-ı dehenûn sırrını pinhân iderüz
 'Avniyâ gerçi ölüm dünyâda müşkil işdür
 Gamze-i dilber ile biz anı âsân iderüz

4

Ta'n mıdur itse gönül nâle vü efgân bu gice
 Gelmedi meclise ol dilber-i fettân bu gice
 Tâ seher kalsa gönül zulmet içinde ne 'aceb
 Yanmadı karşıma ol şem'î şebistân bu gice.
 Ne 'aceb ağlar ise bülbül-i cân çünkü gelüb
 Gülüb eglenmedi ol yüzi gülistân bu gice
 Sâkiyâ def'î melâl itmege peymâne getür
 Çün şıdı dilberümüz 'ahd ile peymân bu gice
 Gelüb ol serv-i revân olmadı yanumca revân
 Gözlerüm itdi revân yaşlar ile kan bu gice
 Vuşleti şem'ini çün yakmadı ol yâr gelüb
 Fürkati nârına 'Avnî yürü sen yan bu gice
 Bu kelâm ile Nizâmî işidürse sözüni
 İlteler saña hased Sa'dî vü Selmân bu gice

5

Sevdün ol dilberi göz eslemedün vay gönül
 Eyledün kendüzünü 'âleme rusvây gönül
 Saña cevre eylemede kılmaz o pervây gönül
 Cevre şabr eyleyemezsün nideyin hay gönül
 Gönül eyvay gönül vay gönül eyvay gönül
 Çak olan dest-i cefâyile giribânündür
 İlişen har-i gam ü miñnete dâmanündür
 Dökülen yire belâ tigi ile kanündür
 Her dem ağıza gelen miñnet ile cânündür
 Gönül eyvay gönül vay gönül eyvay gönül

Talî'ün yüzi gülüb olmadı handân nideyin
 Yüregün derdine bulunmadı dermân nideyin
 Kaşduna yar çekerek hañcer-i bürrân nideyin
 Virisersün bu ğam ü miñnet ile cân nideyin
 Göñül eyvay göñül vay göñül eyvay göñül

‘İşk-i dildâr ile nice idesün nâle vü zâr
 Eyledün şabr ü kararı bu havâlarda nişâr
 Zülfi sevdâsı ider ‘alemi çün başuña dar
 Fâyide ne tatalum eylesün terk-i diyâr
 Göñül eyvay göñül vay göñül eyvay göñül

Vaş-i dilberle naşib olmadı dil-şâd olmak
 Dest-i cevr ile yıkılan dilün âbâd olmak
 Dâm-ı ğamdan dil ü cân bülbülü âzâd olmak
 Niçeye dek işün efgân ile feryâd olmak
 Göñül eyvay göñül vay göñül eyvay göñül

Çünkü dildâr niyazuñ görüben nâz eyler
 Nâleni işidicek şiveye âġâz eyler
 Bezm-i ğamde kadüñi çeng yüzün sâz eyler
 Nâlişün perdesini Zühreye dem-sâz eyler
 Göñül eyvay göñül vay göñül eyvay göñül

Bilmedüm derd-i dilün ölmek imiş dermânı
 Öleyin derd ile tek görmeyeyin hicrânı
 Miñnet ü derd ü ğame olmaġ için erzânı
 ‘Avriyâ sencileyin miñnet ü ğam-keş kanı
 Göñül eyvay göñül vay göñül eyvay göñül.